

Egil Midtlyng

Arbeidsmiljø i skolen

Egil Midtlyng

Arbeidsmiljø i skolen

Standardtegn i tabeller	Symbols in tables	Symbol
Tall kan ikke forekomme	Category not applicable	.
Oppgave mangler	Data not available	..
Oppgave mangler foreløpig	Data not yet available	...
Tall kan ikke offentliggjøres	Not for publication	:
Null	Nil	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	Less than 0.5 of unit employed	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	Less than 0.05 of unit employed	0,0
Foreløpige tall	Provisional or preliminary figure	*
Brudd i den loddrette serien	Break in the homogeneity of a vertical series	—
Brudd i den vannrette serien	Break in the homogeneity of a horizontal series	
Rettet siden forrige utgave	Revised since the previous issue	r

ISBN 82-537-4390-4
ISSN 0806-2056

Emnegruppe

06.02 Arbeidsmiljø, sykefravær

Emneord

Arbeidsmiljø
Helse
Lærere
Sykefravær

Design: Enzo Finger Design
Trykk: Statistisk sentralbyrå

Sammendrag

Egil Midtlyng

Arbeidsmiljø i skolen

Rapporter 97/4 • Statistisk sentralbyrå 1997

Skolen er i en særstilling på en rekke områder, på godt og vondt. Læreryrket og skolen som arbeidsplass gir store faglige utfordringer ved at det er mye å gjøre og at arbeidet hele tiden krever stor grad av konsentrasjon og oppmerksomhet. Sammenlignet med en del andre yrkesgrupper, f.eks. høyere utdannet helsepersonell, bedriftsledere og sykepleiere, har lærerne størst arbeidspress. Særlig har kravet om å forholde seg til mange oppgaver på en gang økt de siste årene. I 1995 var langt over ¼ av arbeidstiden belagt med så mange oppgaver at det gikk utover konsentrasjonen om den enkelte oppgave.

Dårlig inneklima ser ut til å være et av de mest utbredte fysiske arbeidsmiljøproblemene i skolen, men lærerne har også et arbeid som stiller store fysiske krav ved at mye av arbeidet utføres i stående og gående arbeidsstillinger. Arbeidet i skolen gir mye frihet, innflytelse og sosial kontakt, men samtidig medfører det et forholdsvis høyt konfliktnivå utad. Her dreier det seg først og fremst om konflikter med elevene og deres foreldre.

Læreryrket er av de mest belastende yrkene når vi ser på de samlede fysiske og psykiske ettervirkningene. Dersom vi sammenligner ulike stillingsgrupper innad i skolen, er det kvinnelige grunnskolelærere som har de største arbeidsbelastningene og ettervirkninger av arbeidet. Likevel er lærerne den yrkesgruppen som ser ut til å ha best helse målt etter forventet levealder. Vi ser også at lærere i større grad er yrkesaktive med varige helseplager enn andre yrkesgrupper. Fraværet som strekker seg over 14 dager er forholdsvis lavt for lærere sammenlignet med andre yrker. Derimot ligger de forholdsvis høyt på korttidsfraværet og antallet sykefraværstilfeller. Ansatte i skolen er av de grupper i arbeidslivet som er mest utsatt for kritikk. Følelsen av å bli sterkt kritisert i jobben er kanskje et av de forhold som isolert sett har mest innvirkning på sykefraværet. Vi ser da bort fra fysiske og mer psykiske sykdomstilstander.

Det er et stort etterutdanningsbehov i skolen. Lærerne er av de yrkesgruppene med lavest kursdeltakelse, og kursaktiviteten har i liten grad økt de siste årene. Her er det grunnskolelærerne som er minst tilgodesett. Som arbeidsplass kan skolen skilte med størst trygghet i ansettelsesforholdene, men nesten ¼ av lærerne i den videregående skolen uttrykker bekymring for å miste jobben. En av ti lærere har fått oppsigelsesvarsel eller varsel om overføring til annen arbeidsplass.

Skolens ansatte får overopplyst sine behov for å gi sosial kontakt og yte omsorg i jobben. Derimot er behovene for faglig utvikling og oppdatering for en stor del udekket. Mangel på plass bl.a. til å forberede undervisning og oppfølging av elever har også vært et vedvarende problem. Mer enn halvparten av lærerne har for liten plass til bøker og annet materiell. 70 prosent opplever å bli jevnlig forstyrret når de skal bruke den arbeidsplassen de har til rådighet på skolen.

Emneord: Arbeidsmiljø, helse, lærere, sykefravær.

Prosjektstøtte: Lærerforbundet.

Innhold

Figurregister	6
Tabellregister	7
1. Innledning	9
2. Økt arbeidsmengde og styring	11
2.1. Flere oppgaver - mindre anledning til å konsentrere seg om oppgavene	11
2.2. Arbeidspresset størst i læreryrket	12
2.3. Arbeidspresset størst blant kvinnelige lærere i grunnskolen	12
3. Inneklima et fremtredende problem i skolen	15
3.1. Arbeid i tørr og dårlig luft øker	15
3.2. Mest fysisk krevende å undervise i grunnskolen	16
4. Elever og foreldre - viktige arbeidsmiljøfaktorer	19
4.1. Lærerne - stor innflytelse, men oftest i konflikt	19
4.2. Minst konfliktykt å være rektor i grunnskolen	20
5. Lærerne er mest opptatt av jobben	23
5.1. Lærerjobben - mer krevende etter reformene?	23
5.2. Lærerne - ofte opptatt av jobben også når de har fri	23
5.3. Læreryrket - også fysisk krevende	23
5.4. Kvinnelige grunnskolelærere mest slitne	24
5.5. Lettere å sitte i ledende stillinger?	24
5.6. Arbeidspresset sliter mest	25
6. Høy levealder og god helse blant skoleansatte	29
6.1. Lærere i større grad yrkesaktive med varige helseproblemer enn andre yrkesgrupper	29
6.2. Lite langtidssfravær, men høyt korttidsfravær	29
6.3. Dårligst helse blant de eldste lærerne i videregående skole	30
6.4. Kvinner i grunnskolen og menn i videregående skole mest syke	31
6.5. Økt fravær ved sterk kritikk i jobben?	31
7. Behovet for etterutdanning stort i skolen	35
7.1. Ingen vesentlig økning i kursdeltakelse - behovet for etterutdanning langt fra innfridd	35
7.2. Lærerne mindre på kurs enn andre	35
7.3. Grunnskoleansatte minst tilgodesett	35
7.4. Etterutdanning gir mindre utbrenthet?	35
8. Skolen - en trygg arbeidsplass, men lite arbeidsro	39
8.1. Lærerne i videregående skole mest utrygge i jobben	39
8.2. Trangt om plassen	39
8.3. Små muligheter til å arbeide uforstyrret	39
9. Faglig utvikling - stor avstand mellom ønsker og muligheter	41
9.1. Godt arbeidsmiljø og faglig utvikling viktigst for lærerne	41
9.2. Lærerne blant de som legger størst vekt på de sosiale sidene ved jobben	41
9.3. Sosiale behov overoppfylles - behov for faglige utvikling udekket	42
9.4. Enighet innad i skolen om arbeidsmiljø og faglig utvikling	42
10. God helse nødvendig for å overleve som lærer?	45
Referanser	47
Vedlegg	48
De sist utgitte publikasjonene i serien Rapporter	62

Figurregister

2. Økt arbeidsmengde og styring

- 2.1. Andel av lærernes arbeidstid med mange oppgaver. Gjennomsnitt. 1989, 1993 og 1995 11
 2.2. Andel av lærernes arbeidstid som er styrt av ledelsen. Gjennomsnitt. 1989, 1993 og 1995 11
 2.3. Andel av arbeidstiden med stor arbeidsmengde for ulike yrker. Gjennomsnitt. 1993 12

3. Inneklima et fremtredende problem i skolen

- 3.1. Andel av arbeidstiden hvor lærerne er utsatt for tørr luft. Gjennomsnitt. 1989, 1993 og 1995 15
 3.2. Andel av arbeidstiden i oppreiste arbeidsstillinger for en del yrker. Gjennomsnitt. 1993 15
 3.3. Andel av arbeidstiden hvor lærerne er utsatt for tørr luft. Gjennomsnitt. 1995 16
 3.4. Andel av arbeidstiden hvor lærerne arbeider i framoverbøyde stillinger. Gjennomsnitt. 1995 16

4. Elever og foreldre - viktige arbeidsmiljøfaktorer

- 4.1. Innflytelse på beslutninger som berører eget arbeid i en del yrker. Gjennomsnitt. 1993 19
 4.2. Hyppighet av konflikter med personer som ikke er ansatt for en del yrker. Gjennomsnitt. 1993 20
 4.3. Hyppighet av konflikter mellom lærerne og skoleledelsen. Gjennomsnitt. 1995 20

5. Lærerne er mest opptatt av jobben

- 5.1. Antall dager hvor jobben opptar ansatte i ulike yrker på fritiden. Gjennomsnitt. 1993 23
 5.2. Antall dager hvor ansatte i ulike yrker føler seg fysisk slitne etter jobb. Gjennomsnitt. 1993 24
 5.3. Antall dager hvor lærerne er fysisk slitne etter jobb. Gjennomsnitt. 1995 24
 5.4. Antall dager hvor lærerne er psykisk slitne etter jobb. Gjennomsnitt. 1995 24

6. Høy levealder og god helse blant skoleansatte

- 6.1. Andel ansatte i ulike yrkesgrupper som vurderer helsen som god. 1993. Prosent 30
 6.2. Andel ansatte i ulike yrker uten varige sykdommer, skader eller lidelser. 1993. Prosent 30

9. Faglig utvikling - stor avstand mellom ønsker og muligheter

- 9.1. Betydning av de sosiale sidene ved jobben for enkelte yrker. Gjennomsnitt. 1993 41
 9.2. Betydning av opprykksmuligheter for enkelte yrker. Gjennomsnitt. 1993 41
 9.3. Viktige sider ved lærernes jobb - hvordan dette blir lagt vekt på og i hvilken grad det blir oppfylt. 1993 42
-

Tabellregister

2. Økt arbeidsmengde og styring

2.1. Lærere. Utbredelse av arbeidsbelastninger og styring. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995	13
2.2. Lærere. Utbredelse av arbeidsbelastninger og styring, etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995	13
2.3. Rektorer og inspektører. Utbredelse av arbeidsbelastninger og styring etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995	13
2.4. Lærere, rektorer og inspektører. Utbredelse av arbeidsbelastninger og styring, etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995	14

3. Inneklime et fremtredende problem i skolen

3.1. Lærere. Utbredelse av fysiske arbeidsmiljøbelastninger. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995	17
3.2. Lærere. Utbredelse av fysiske arbeidsmiljøbelastninger etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995	17
3.3. Rektorer og inspektører. Utbredelse av fysiske arbeidsmiljøbelastninger, etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995	17
3.4. Lærere, rektorer og inspektører. Utbredelse av fysiske arbeidsmiljøbelastninger etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995	18

4. Elever og foreldre - viktige arbeidsmiljøfaktorer

4.1. Lærere. Grad av medbestemmelse. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995	21
4.2. Lærere. Grad av samarbeid. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995	21
4.3. Lærere. Grad av medbestemmelse etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995	21
4.4. Lærere. Grad av samarbeid, etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995	21
4.5. Rektorer og inspektører. Grad av medbestemmelse etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995	21
4.6. Rektorer og inspektører. Grad av samarbeid. Gjennomsnittlig skåre. 1995	22
4.7. Lærere, rektorer og inspektører. Grad av medbestemmelse etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995	22
4.8. Lærere, rektorer og inspektører. Grad av samarbeid etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995	22

5. Lærerne er mest opptatt av jobben

5.1. Lærere. Ettverknninger av arbeidet. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995	26
5.2. Lærere. Ettverknninger av arbeid etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995	26
5.3. Rektorer og inspektører. Ettverknninger av arbeid etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995	26
5.4. Lærere, rektorer og inspektører. Ettverknninger av arbeidet etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995	27
5.5. Sammenheng mellom belastningssymptomer etter arbeid og arbeidsforhold	27

6. Høy levealder og god helse blant skoleansatte

6.1. Ulike yrkesgrupper. Sykefravær. 1993. Prosent	32
6.2. Ulike yrkesgrupper. Sykefravær. 1993	32
6.3. Lærere, rektorer og inspektører. Sykefravær i skolen etter stilling, skoletype og alder. Gjennomsnitt. 1995	32
6.4. Lærere, rektorer og inspektører. Sykdommer, lidelser og skader etter stilling, skoletype og alder. 1995. Prosent	32
6.5. Lærere, rektorer og inspektører. Helsetilstand etter stilling, skoletype og alder. 1995. Prosent	33
6.6. Lærere, rektorer og inspektører. Sykefravær etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnitt. 1995	33

7. Behovet for etterutdanning stort i skolen

7.1. Lærere. Kompetansesituasjonen. Prosent. 1989, 1993 og 1995	37
7.2. Lærere. Antall kursdager. Gjennomsnitt. 1989, 1993 og 1995	37
7.3. Ulike yrker etter kursdeltakelse. 1993. Prosent	37
7.4. Ulike yrker etter antall kursdager. Gjennomsnitt. 1993	37
7.5. Lærere, rektorer og inspektører. Kompetansesituasjonen etter stilling og skoletype. 1995. Prosent	38
7.6. Lærere, rektorer og inspektører. Kompetansesituasjonen etter stilling, skoletype og kjønn. 1995. Prosent	38

8. Skolen - en trygg arbeidsplass, men lite arbeidsro

8.1. Lærere, rektorer og inspektører. Trygghet i jobben. 1995. Prosent	40
8.2. Lærere, rektorer og inspektører. Kontorarbeidsforhold. Gjennomsnitt. 1995	40
8.3. Lærere, rektorer og inspektører. Kontorarbeidsforhold. 1995. Prosent	40

9. Faglig utvikling - stor avstand mellom ønsker og muligheter

9.1. Lærere. Holdninger til arbeid. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995	43
9.2. Lærere. Beskrivelse av arbeidssituasjonen. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995	43
9.3. Lærere, rektorer og inspektører. Holdninger til arbeid etter stilling og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995	43
9.4. Lærere, rektorer og inspektører. Beskrivelse av arbeidssituasjonen etter stilling og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995	44

1. Innledning

I rapporten Arbeidsmiljø i skolen legger Statistisk sentralbyrå fram hovedresultater fra undersøkelser om arbeidsmiljøet i norske skoler. Publikasjonen er en sammenfatning av en undersøkelse som ble utført i mai/juni 1995 på oppdrag for Lærerforbundet og av Statistisk sentralbyrås egne arbeidslivsundersøkelser som ble gjennomført i månedene oktober-desember 1989 og 1993. Førstekonsulent Egil Midtlyng har utarbeidet rapporten.

Til Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995 ble det fra Tjenestemannsregisteret trukket et utvalg bestående av lærere, rektorer og inspektører fra grunnskolen og den videregående skolen. Undersøkelsen ble gjennomført postalt, dvs. de som var trukket ut til undersøkelsen fikk tilsendt et spørreskjema i posten som de skulle besvare og returnere i konvolutt til Statistisk sentralbyrå. For å gi en sammenfattende vurdering av materialet, presenterer vi her gjennomsnittsskårene på en rekke mål for arbeidsmengde og styring, fysiske arbeidsforhold, samarbeid og medvirkning, samt mål for psykiske og fysiske ettervirkninger av arbeid.

Formålet med publikasjonen er å beskrive hvordan lærere og ansatte i administrative stillinger i skolen oppfatter arbeidsforholdene og ettervirkningene som arbeidet gir. Vi har også sammenlignet lærernes situasjon med andre større yrkesgrupper med bakgrunn i Arbeidsmiljøundersøkelsen 1993. Her er det lagt spesielt vekt på noen yrker med lik utdanningslengde, kompetansenivå og ansvar. Vi har særlig valgt ut ingeniører, høyere utdannet helsepersonell, sykepleiere, offentlige saksbehandlere og bedriftsledere. Yrkesgrupperingene bygger på Nordisk yrkesklassifisering, Standard for yrkesgruppering i offentlig norsk statistikk. For å få et perspektiv på utviklingen over tid er lærernes svar på undersøkelsen i 1995 sammenlignet med svar som lærerne gav på arbeidsmiljøundersøkelsene både i 1989 og i 1993. Rapporten retter oppmerksomheten mot forskjeller mellom de ulike grupper som jobber i skolen. Vi sammenligner ansatte i grunnskolen med ansatte i videregående skole, og lærere med ansatte i administrative stillinger, dvs. rektorer og inspektører. Videre setter vi søkelyset spesielt mot de eldre, dvs. ansatte som er 55 år og eldre, og sammenligner situasjonen de befinner seg i med situasjonen til de som er yngre.

2. Økt arbeidsmengde og styring

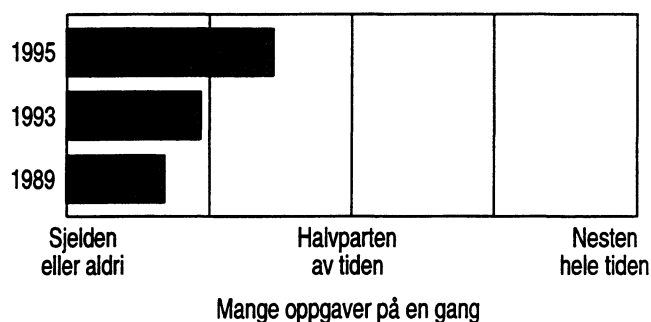
Stress og belastninger på grunn av jobben blir fra tid til annen viet stor oppmerksomhet i media både som medisinsk tema og samfunnsfenomen. Sammen med bl.a. selvstendighet og frihet i arbeidet, utgjør det selve kjernen i det som gjerne går under betegnelsen «organisatorisk arbeidsmiljø». «Psykososialt arbeidsmiljø» er en annen betegnelse som er mye brukt, selv om dette strekker seg mer over mot de sosiale og følelsesmessige sidene ved arbeidsmiljøet. I denne rapporten har vi valgt å unngå disse 2 begrepene. Her ønsker vi først og fremst å beskrive arbeidsmiljøet i skolen mest mulig konkret på grunnlag av statistikken.

2.1. Flere oppgaver - mindre anledning til å konsentrere seg om oppgavene

Tidligere undersøkelser har vist at stor arbeidsmengde og høyt tidspress er av de mest fremtredende faktorer som skaper uheldig stress og belastninger i skolen (Mykletun og Bru 1992, Christiansen 1994). Det som fremstår som en tendens i perioden 1989-1995, er at oppgavemengden har økt (se tabell 2.1). For å få målt sider ved arbeidsmiljøet, som for eksempel arbeidsmengde og styring, så objektivt som mulig, ble svarpersonene i våre undersøkelser spurt om hvor stor del av arbeidstiden arbeidsmengden er så stor at de ikke har tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet, eller hvor stor del av arbeidstiden arbeidet er styrt av tidsfrister og rutiner. Svaralternativene var inndelt i en femdelt skala fra «Nesten hele tiden», « $\frac{3}{4}$ av tiden», «Halvparten av tiden», « $\frac{1}{4}$ av tiden» til «Sjelden eller aldri». Vi er her avhengige av svarpersonenes egne erfaringer og bedømmelser, og unngår selvfølgelig ikke at subjektive vurderinger til en viss grad gjør seg gjeldende. De ulike svaralternativene er tilordnet verdier på en skala fra 1 til 5, der «Sjelden eller aldri» har verdien 1, og «Nesten hele tiden» har verdien 5.

I 1989 var svært lite av lærernes tid fylt med så mange oppgaver at de hadde vanskelig for å konsentrere seg om det de holdt på med. I 1995 hadde denne belastningen økt til at over $\frac{1}{4}$ av deres arbeidstid var belagt med mange ulike oppgaver (se figur 2.1.).

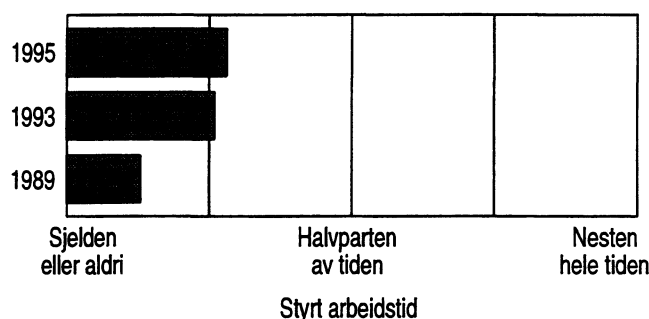
Figur 2.1. Andel av lærernes arbeidstid med mange oppgaver. Gjennomsnitt. 1989, 1993 og 1995

Kilder: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995 og Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993

Denne utviklingen gjør det også naturlig å reise følgende problemstilling: Vil en slik utvikling virke belastende og stressfremmende på en negativ måte for lærerne slik at det reduserer kvaliteten på undervisningen? Rapporten gir ingen umiddelbare svar på dette, men spørsmålet retter søkelyset mot arbeidsforholdenes betydning for kvaliteten på undervisningen.

Figur 2.2. Andel av lærernes arbeidstid som er styrt av ledelsen. Gjennomsnitt. 1989, 1993 og 1995

Kilder: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995 og Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993

I perioden 1989-1995 ser det også ut til å ha vært en økning i styring fra ledelsen (se figur 2.2). Fra å være svært lite utsatt for styring i 1989, var lærerne i 1995 styrt av ledelsen i over ¼ av arbeidstiden.

Økningen i antall oppgaver kan her sees på som en naturlig følge av sterkere styring fra skoleledelsen. Som det fremgår av tabell 2.1 har arbeidspresset også økt på andre måter. F.eks. har konsentrasjonskravet blitt større, og styringen fra kollegene har økt noe. Muligheten til å bestemme pausene sine selv er derimot like liten i 1995 som i 1989. Under ¼ av arbeidstiden har lærerne denne muligheten. Vi bør legge til at utviklingen i perioden nødvendigvis ikke bare er en avspeiling av arbeidsforholdene. Holdningsendringer i målgruppen kan også ha en viss innvirkning, slik at økningen i f.eks. arbeidsmengde kan være påvirket av at oppmerksomheten har blitt mer fokusert om arbeidsforholdene. Videre kan vi heller ikke se bort fra at en postal kartlegging som ble benyttet i 1995 gir mer oppriktige svar enn en kartlegging der intervjuere foretar utspørringen, slik det ble gjort ved undersøkelsene i 1993 og i 1989.

2.2. Arbeidspresset størst i læreryrket

Sammenligner vi ulike yrkesgrupper, har læreryrket størst kontinuerlig arbeidspress (se figur 2.3). Godt over halvparten av lærernes arbeidstid var i 1993 belagt med så mye arbeid at de ikke kunne tenke på annet. Bare høyere utdannet helsepersonell kom i nærheten av dette.

Lærerne er naturlig nok også den yrkesgruppen som kommer høyest opp når det gjelder konsentrasjonskrav. Svært ofte vil stor arbeidsmengde og høyt konsentrasjonskrav være sider ved en jobb som er forbundet med meningsfylte oppgaver og gode utviklingsmuligheter. Til

et visst punkt må dette stort sett betraktes som positive sider. Lærerne følte seg omtrent like mye presset som de andre til å ha mange oppgaver å forholde seg til på en gang.

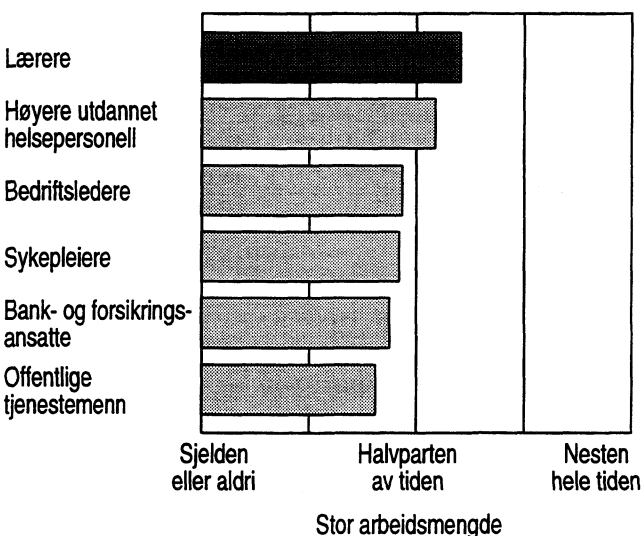
Siden lærerne stort sett arbeider med undervisning etter oppsatte timeplaner, vil mye av arbeidet deres naturlig nok være styrt. Også her kommer de på topp sammenlignet med andre yrker. Omtrent ¾ av arbeidstiden i 1995 var lærerne styrt av tidsfrister og rutiner. De hadde dessuten langt mindre frihet enn andre til å ta pauser. I 1993 kunne lærerne bestemme dette selv under ¼ av tiden. Høyere utdannet helsepersonell og sykepleiere hadde f.eks. denne muligheten omtrent halvparten av sin arbeidstid. Dersom vi ser på arbeidsmengde, styring og frihet i arbeidet under ett, kommer lærerne ut som ett av de yrkene som har størst arbeidsbyrde.

2.3. Arbeidspresset størst blant kvinnelige lærere i grunnskolen

Kvinnelige lærere er stort sett utsatt for et høyere arbeidspress enn sine mannlige kolleger. De har en større arbeidsmengde å forholde seg til og må i større grad følge tidsfrister og rutiner. Her ligger de kvinnelige lærerne i grunnskolen på topp, men kvinnelige lærere i den videregående skolen er nesten like mye belastet (se tabell 2.4). Med alderen vil kravene som stilles i en arbeidssituasjon normalt oppleves som større. Det er en svak tendens til at de over 54 år opplever større konsentrasjonskrav enn de yngre. Det gjelder både de som er ansatt i lærerstillinger og i administrative stillinger (se tabellene 2.2 og 2.3). Videre er tiden til de eldre lærerne i grunnskolen mer styrt av tidsfrister og rutiner enn de yngre lærerne. Mens stor arbeidsmengde og oppgavemengde ikke synes å endre seg vesentlig med alderen i grunnskolen, minsker denne belastningen noe for de eldre lærerne i den videregående skole.

De som sitter i administrative stillinger skiller seg fra lærerne ved at mer av deres arbeidstid er belagt med stor oppgavemengde. I over halvparten av deres arbeidstid er oppgavemengden så stor at de ikke får konsentrert seg tilstrekkelig om arbeidsoppgavene. Derimot har de mer frihet og større selvstendighet i arbeidet enn lærerne. De er mindre utsatt for tidsfrister og rutiner, og kan i langt større grad enn lærerne bestemme pausene selv. Mens en lærer i grunnskolen bare kan dette mindre enn ¼ av arbeidstiden, har en rektor eller inspektør muligheten i omtrent halvparten av sin arbeidstid.

Figur 2.3. Andel av arbeidstiden med stor arbeidsmengde for ulike yrker. Gjennomsnitt. 1993

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Tabell 2.1. Lærere. Utbredelse av arbeidsbelastninger og styring. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995

	1989	1993	1995
Andel av arbeidstiden hvor det er krav om			
stor konsentrasjon	4,0	4,4	4,2
stor arbeidsmengde	3,3	3,4	3,8
stor oppgavemengde	1,7	1,9	2,5
Andel av arbeidstiden hvor man			
er styrt av tidsfrister og rutiner	3,9	4,3	4,0
er styrt av arbeidskolleger	1,8	1,9	2,1
er styrt av ledelsen	1,5	2,0	2,1
kan bestemme pauser selv	1,9	1,9	1,9

Skala: 1= sjelden/aldri 2= ¼ av tiden 3= halvparten av tiden 4= ¾ av tiden 5= nesten hele tiden

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993 og Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 2.2. Lærere. Utbredelse av arbeidsbelastninger og styring, etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere i grunnskolen		Lærere i videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Andel av arbeidstiden hvor det er krav om				
stor konsentrasjon	4,2	4,4	4,0	4,3
stor arbeidsmengde	3,9	4,0	3,7	3,5
stor oppgavemengde	2,5	2,5	2,6	2,2
Andel av arbeidstiden hvor man				
er styrt av tidsfrister og rutiner	4,0	4,5	3,9	4,0
er styrt av arbeidskolleger	2,2	2,3	2,0	1,7
er styrt av ledelsen	2,1	2,4	2,2	1,9
kan bestemme pauser selv	1,6	1,5	2,5	2,4

Skala: 1= sjelden/aldri 2= ¼ av tiden 3= halvparten av tiden 4= ¾ av tiden 5= nesten hele tiden

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 2.3. Rektorer og inspektører. Utbredelse av arbeidsbelastninger og styring etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Grunnskolen		Videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Andel av arbeidstiden hvor det er krav om				
stor konsentrasjon	4,1	4,2	4,1	4,6
stor arbeidsmengde	3,9	4,1	3,8	4,1
stor oppgavemengde	3,4	3,4	3,2	3,0
Andel av arbeidstiden hvor man				
er styrt av tidsfrister og rutiner	3,6	3,7	3,7	3,9
er styrt av arbeidskolleger	2,7	2,8	2,8	3,0
er styrt av ledelsen	2,6	2,7	2,9	3,4
kan bestemme pauser selv	2,9	2,7	3,5	3,8

Skala: 1= sjelden/aldri 2= ¼ av tiden 3= halvparten av tiden 4= ¾ av tiden 5= nesten hele tiden

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 2.4. Lærere, rektorer og inspektører. Utbredelse av arbeidsbelastninger og styring, etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Andel av arbeidstiden hvor det er								
krav om stor konsentrasjon	4,1	4,3	4,0	4,1	4,2	3,9	4,2	4,4
stor arbeidsmengde	3,5	4,0	3,6	3,8	4,0	4,2	3,8	4,2
stor oppgavemengde	2,3	2,5	2,5	2,4	3,5	3,2	3,2	3,0
Andel av arbeidstiden hvor man								
er styrt av tidsfrister og rutiner	3,9	4,1	3,8	4,0	3,7	3,7	3,7	3,9
er styrt av arbeidskolleger	2,0	2,3	1,9	2,2	2,8	2,7	2,6	3,3
er styrt av ledelsen	1,8	2,3	2,1	2,3	2,6	2,6	2,8	3,6
kan bestemme pauser selv	1,8	1,5	2,5	2,5	2,8	3,0	3,6	3,6

1= sjelden/aldri 2= ¼ av tiden 3= halvparten av tiden 4= ¾ av tiden 5= nesten hele tiden

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

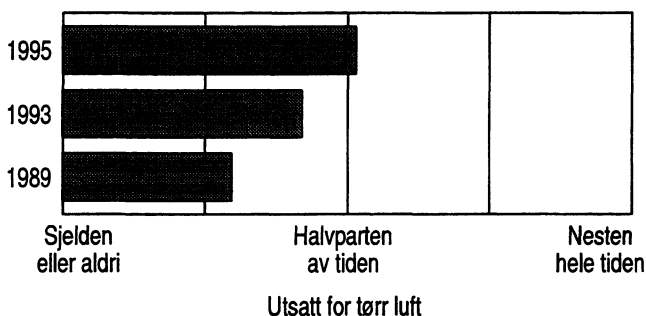
3. Inneklima et fremtredende problem i skolen

Det er vanligvis ikke de fysiske belastningene som blir trukket frem først når lærernes arbeidsmiljø er i fokus. Undervisning innebærer imidlertid at mye av arbeidet må utføres ved at man står foran en klasse eller ved at man går rundt blant elevene. Dette fører naturligvis til arbeidsstillinger som belaster armer og rygg ganske sterkt, for eksempel i forbindelse med at det skrives mye på tavla. Det er likevel inneklimaet som kanskje er det fysiske arbeidsmiljøproblemet som sterkest er i fokus. I en undersøkelse blant medlemmene av Danmarks lærerforening ble det fremholdt som et av de mest dominerende fysiske arbeidsmiljøproblemene (Christiansen 1994). Også her i landet har dårlig inneklima i skolen gjentatte ganger vært sterkt fremme i pressen.

3.1. Arbeid i tørr og dårlig luft øker

En del av de fysiske arbeidsmiljøforholdene som ansatte i skolen arbeider under, ble også målt med svarskaalen som ble benyttet under arbeidsmengde og styring. Problemet med tørr luft har økt i perioden 1989-1995 (se figur 3.1). I 1989 arbeidet lærerne vel 1/4 av tiden i tørr luft, i 1995 arbeidet de over halvparten av tiden under slike forhold. Også her bør vi være oppmerksomme på at endringene som tidligere nevnt kan være påvirket av holdningsendringer i målgruppen.

Figur 3.1. Andel av arbeidstiden hvor lærerne er utsatt for tørr luft. Gjennomsnitt. 1989, 1993 og 1995

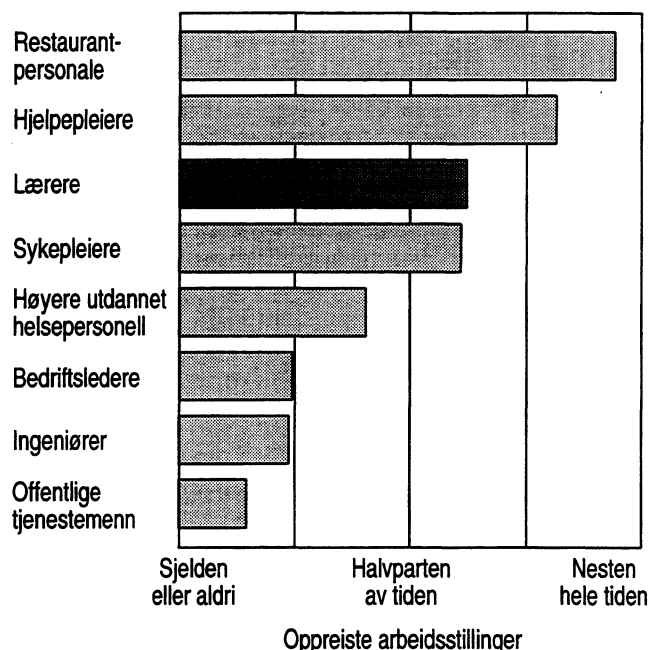

Kilder: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995 og Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993

Arbeidet har også blitt noe mer fysisk anstrengende i denne perioden. Det arbeides blant annet enda mer i oppreiste stillinger, i 1995 arbeidet lærerne nær 3/4 av tiden i stående og gående stillinger (se tabell 3.1).

Når vi ser på de ulike yrkene, er lærerne av dem som arbeider mest i tørr luft. Halvparten av tiden oppholder de seg i lokaler med tørr og dårlig luftkvalitet. Bare sykepleiere, hjelpepleiere og kontoransatte var i 1993 noe mer utsatt for dette problemet. Lærerne er også av de som står og går mye. Blant yrkesgrupper med omtrent samme utdanningslengde var det bare sykepleiere som arbeidet like mye stående og gående, mens yrker med lavere utdanning, som f.eks. hjelpepleiere og restaurantpersonale, hadde mer av denne belastningen (se figur 3.2).

Figur 3.2. Andel av arbeidstiden i oppreiste arbeidsstillinger for en del yrker. Gjennomsnitt. 1993

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

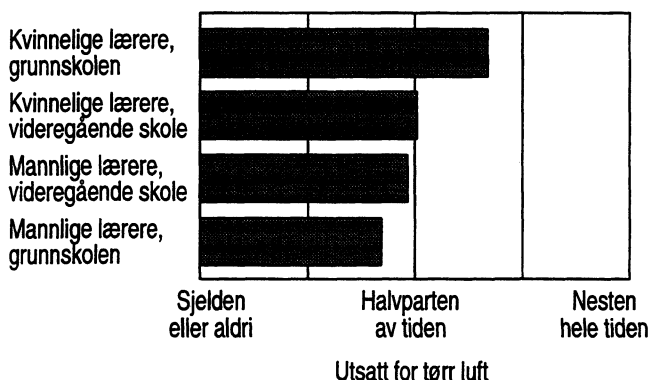
3.2. Mest fysisk krevende å undervise i grunnskolen

De fysiske belastningene er noe større i grunnskolen enn i den videregående skolen. Den mest markerte forskjellen ligger i inneklimaet, der grunnskolelærerne er betydelig mer utsatt for tørr luft enn lærerne i den videregående skolen. Det ser videre ut som den dårlige luftkvaliteten særlig knytter seg til klasserommene. Lærerne både i grunnskolen og i den videregående skolen er klart mer utsatt for den slags ubehag enn rektorer og inspektører som naturlig nok utfører mer av arbeidet på eget kontor. Lærerne er utsatt for dårlig luftkvalitet omtrent $\frac{3}{4}$ av tiden, dvs. det meste av arbeidsdagen. Rektorer og inspektører er utsatt for slike plager i vel halvparten av sin arbeidsdag. Lærerne i grunnskolen arbeider også mest i oppreiste stillinger, og gjør dette det meste av arbeidsdagen, dvs over $\frac{3}{4}$ av tiden. I den videregående skolen er denne anstrengelsen noe mindre blant lærerne, mens rektorer og inspektører står og går rundt halve arbeidstiden (se tabellene 3.2 og 3.3).

Kvinnelige lærere, både i grunnskolen og i den videregående skolen, er mer utsatt for fysiske belastninger enn sine mannlige kolleger. Når det gjelder inneklima og framoverbøyde arbeidsstillinger er kvinnelige grunnskolelærere mest utsatt (se figurene 3.3 og 3.4).

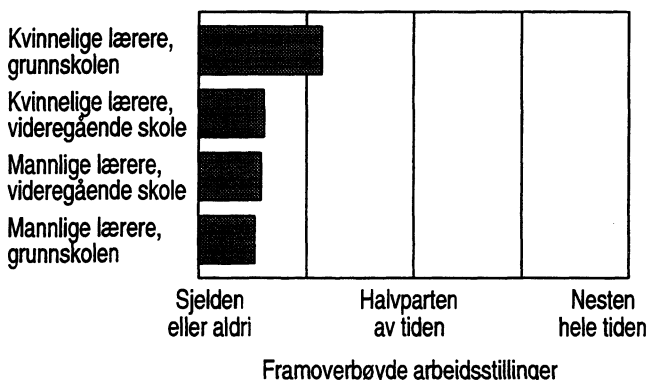
Forskjellen mellom kvinner og menn når det gjelder inneklima finner vi også blant rektorer og inspektører i grunnskolen (se tabell 3.4).

Figur 3.3. Andel av arbeidstiden hvor lærerne er utsatt for tørr luft. Gjennomsnitt. 1995

Kilder: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Figur 3.4. Andel av arbeidstiden hvor lærerne arbeider i framoverbøyde stillinger. Gjennomsnitt. 1995

Kilder: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 3.1. Lærere. Utbredelse av fysiske arbeidsmiljøbelastninger. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995

	1989	1993	1995
Andel av arbeidstiden utsatt for			
sterk støy	1,2	1,2	1,2
tørr luft	2,2	2,7	3,1
Andel av arbeidstiden hvor man arbeider			
stående/gående	3,5	3,5	3,9
med hendene løftet	1,4	1,4	1,7
framoverbøyd	1,2	1,2	1,7
med andre ryggbelastninger	1,2	1,2	1,6

Skala: 1= sjelden/aldri 2= ¼ av tiden 3= halvparten av tiden 4= ¾ av tiden 5= nesten hele tiden
 Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993 og Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 3.2. Lærere. Utbredelse av fysiske arbeidsmiljøbelastninger etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere i grunnskolen		Lærere i videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Andel av arbeidstiden utsatt for				
sterk støy	1,2	1,3	1,2	1,4
tørr luft	3,2	3,3	2,9	2,6
Andel av arbeidstiden hvor man arbeider				
stående/gående	4,0	4,1	3,7	3,8
med hendene løftet	1,7	1,7	1,9	1,9
framoverbøyd	1,8	2,0	1,5	1,3
med andre ryggbelastninger	1,6	1,5	1,5	1,5

Skala: 1= sjelden/aldri 2= ¼ av tiden 3= halvparten av tiden 4= ¾ av tiden 5= nesten hele tiden
 Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 3.3. Rektorer og inspektører. Utbredelse av fysiske arbeidsmiljøbelastninger, etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Grunnskolen		Videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Andel av arbeidstiden utsatt for				
sterk støy	1,0	1,0	1,0	1,1
tørr luft	2,5	2,1	2,1	2,1
Andel av arbeidstiden hvor man arbeider				
stående/gående	2,3	1,8	1,9	1,6
med hendene løftet	1,1	1,2	1,2	1,1
framoverbøyd	1,3	1,2	1,2	1,7
med andre ryggbelastninger	1,3	1,4	1,4	1,2

Skala: 1= sjelden/aldri 2= ¼ av tiden 3= halvparten av tiden 4= ¾ av tiden 5= nesten hele tiden
 Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 3.4. Lærere, rektorer og inspektører. Utbredelse av fysiske arbeidsmiljøbelastninger etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Andel av arbeidstiden utsatt for								
sterk støy	1,2	1,3	1,4	1,4	1,1	1,0	1,0	1,1
tørr luft	2,7	3,7	2,9	3,0	2,5	3,0	2,2	2,3
Andel av arbeidstiden hvor man arbeider								
stående/gående	4,0	4,1	3,7	3,8	2,2	2,4	1,8	1,9
med hendene løftet	1,6	1,8	1,9	2,1	1,2	1,0	1,2	1,4
framoverbøyd	1,5	2,1	1,6	1,6	1,3	1,4	1,2	2,2
med andre ryggbelastninger	1,4	1,7	1,7	1,5	1,4	1,4	1,3	1,6

Skala: 1= sjelden/aldri 2= ¼ av tiden 3= halvparten av tiden 4= ¾ av tiden 5= nesten hele tiden

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

4. Elever og foreldre - viktige arbeidsmiljøfaktorer

I skolen er samarbeid, kommunikasjon og sosial kontakt viktigere enn på mange andre arbeidsplasser. Foruten de kollegiale forholdene og samarbeidet mellom skoleledelsen og lærerne, er arbeidet her spesielt preget av kontakten med elevene og deres foreldre og foresatte. Dette er forhold som er helt avgjørende for at det skal skapes et godt læringsmiljø, som er skolens viktigste oppgave. Dessuten er det viktig at de ansatte i skolen, som på andre arbeidsplasser, får være med på å bestemme hvordan arbeidet legges opp. Dette har selvsagt også stor betydning for kvaliteten på undervisningen.

I undersøkelsene ble medbestemmelse kartlagt gjennom utsagn som svarpersonene skulle ta stilling til. Dette gjaldt først og fremst utsagn om å være med på avgjørelser som angår en selv, og et utsagn om at arbeidet er lagt opp selvstendig. Her var svaralternativene helt riktig, nokså riktig, nokså uriktig og helt uriktig. I tabellene har helt riktig fått verdi 1 og helt uriktig har fått verdien 4. Samarbeidsforholdene ble kartlagt ved spørsmål om hvor ofte det var dårlig forhold mellom ledelse og ansatte, mellom ansatte og mellom ansatte og elever og deres foreldre. Her var svaralternativene aldri, sjelden, av og til, og ofte. I tabellene er også svaralternativene her tilordnet verdier fra 1 til 4 der 1 er det samme som aldri og 4 det samme som ofte.

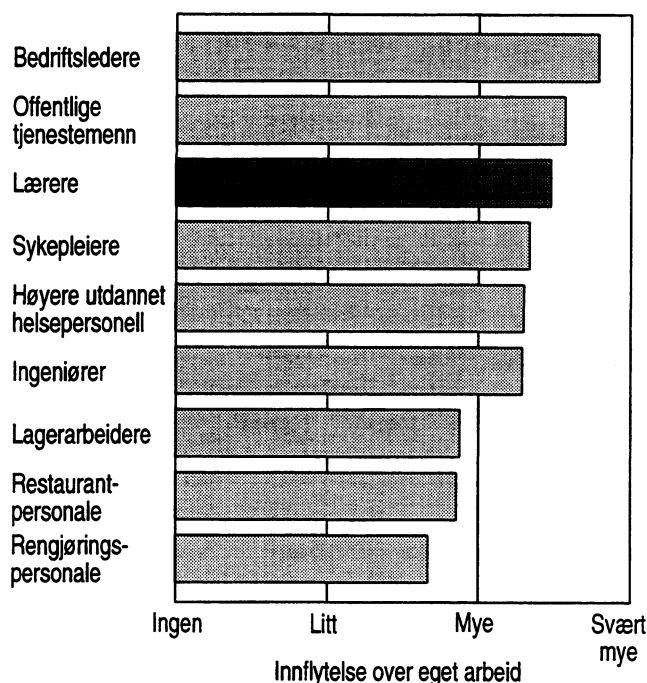
I perioden 1989-1995 har lærerne fått noe mindre medvirkning og selvstendighet (se tabell 4.1). Konfliktnivået lærerne imellom og mellom lærerne og skoleledelsen har dessuten økt noe (se tabell 4.2). Forholdet til elevene og deres foreldre ser imidlertid ikke ut til å ha endret seg stort i løpet av denne perioden.

4.1. Lærerne - stor innflytelse, men oftest i konflikt

Lærerne er av de yrkesgruppene som kommer bra ut av det når det gjelder innflytelse over eget arbeid. De har mer innflytelse enn både sykepleiere og ingeniører. Bare andre offentlige tjenestemenn og bedriftsledere kommer bedre ut her (se figur 4.1).

Lærerne opplever også relativt stor grad av selvstendighet, men her avviker de ikke så sterkt fra de andre yrkesgruppene. Det er også forholdsvis liten variasjon

Figur 4.1. Innflytelse på beslutninger som berører eget arbeid i en del yrker. Gjennomsnitt. 1993

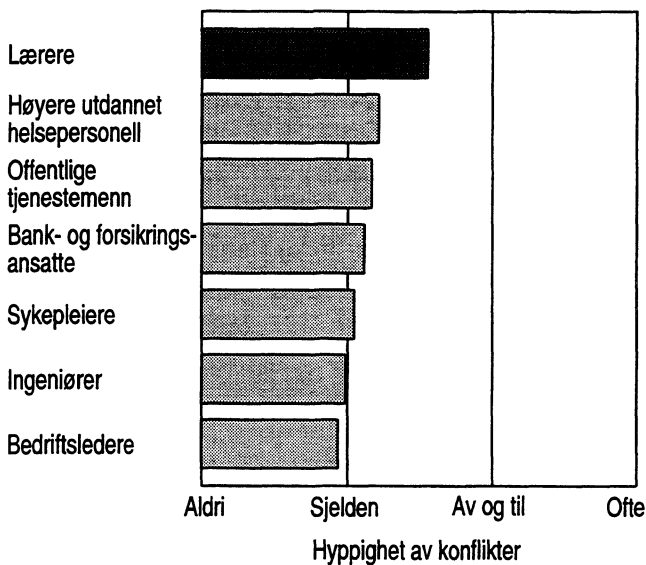

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

når det gjelder interne konflikthold. De fleste yrkene opplever dette en sjelden gang eller av og til. Lærerne utmerker seg ved at det er de som hyppigst opplever konflikter utad, dvs. i forhold til elever og foreldre (se figur 4.2). Dette blir bekreftet dersom vi ser på hyppigheten av å bli utsatt for vold eller trusler om vold. Omtrent 8 prosent av lærerne var i 1993 utsatt for slike opplevelser et par ganger i måneden eller oftere. Av de yrkesgruppene som er med i sammenligningen, var det bare ansatte i helsevesenet og restaurantansatte som var mer utsatt for dette.

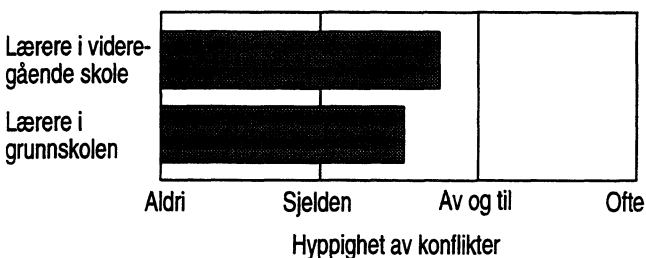
Lærere i den videregående skolen kommer ut med noe mindre medvirkning enn sine kolleger i grunnskolen (se tabell 4.3). Ellers er det forholdsvis små forskjeller i samarbeidsrelasjonene når vi sammenligner ulike stil-

Figur 4.2. Hyppighet av konflikter med personer som ikke er ansatt for en del yrker. Gjennomsnitt. 1993

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Figur 4.3. Hyppighet av konflikter mellom lærerne og skoleledelsen. Gjennomsnitt. 1995

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

lingsgrupper internt i skolen. Enkelte utsagn om samarbeid tyder på at forholdene er noe bedre i grunnskolen enn i den videregående skolen. For eksempel er forholdet mellom lærerne og skoleledelsen noe mer konfliktfylt i videregående skole enn i grunnskolen (se figur 4.3). Lærerne i den videregående skolen er derimot mindre belastet med konflikter med elever og foreldre (se tabell 4.4).

4.2. Minst konfliktfylt å være rektor i grunnskolen

Rektorer og inspektører i grunnskolen har en tendens til å se mer positivt på de interne samarbeidsforholdene enn sine kolleger i den videregående skolen og lærerne for øvrig. De opplever klart mindre konflikter internt (se tabellene 4.4 og 4.6). Selv om de interne konfliktene er mest utbredt i videregående skole, opplever de eldste rektorene og inspektørene noe mindre av dette enn sine yngre kolleger. Dette kan bety at de gjennom sin lange

erfaring greier å distansere seg mer til slike forhold eller at de rett og slett er blitt litt flinkere til å håndtere slike konflikter.

Når det gjelder medbestemmelse, er situasjonen forholdsvis lik når kvinner og menn sammenlignes, bortsett fra at kvinnelige lærere i grunnskolen føler seg noe mindre selvstendige enn de mannlige grunnskolelærerne. Når det gjelder samarbeid, opplever kvinner ansatt i den videregående skolen oftere dårlige forhold enn sine mannlige kolleger (se tabellene 4.7 og 4.8).

Tabell 4.1. Lærere. Grad av medbestemmelse. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995

	1989	1993	1995
Er med på avgjørelser som angår meg	3,4	3,5	3,2
Arbeidet lagt opp selvstendig	3,6	3,5	3,1

Skala: 1= helt riktig 2= nokså riktig 3= nokså uriktig 4= helt uriktig

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993 og Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 4.2. Lærere. Grad av samarbeid. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995

	1989	1993	1995
Dårlig forhold mellom ledelse og ansatte	2,3	2,3	2,6
Dårlig forhold mellom ansatte	2,1	2,2	2,4
Dårlig forhold mellom ansatte og elever/foreldre	2,5	2,6	2,4

Skala: 1= aldri 2= sjelden 3= av og til 4= ofte

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993 og Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 4.3. Lærere. Grad av medbestemmelse etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere i grunnskolen		Lærere i videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Er med på avgjørelser som angår meg	3,3	3,4	2,9	3,0
Arbeidet lagt opp selvstendig	3,1	3,2	2,9	3,0

Skala: 1= helt riktig 2= nokså riktig 3= nokså uriktig 4= helt uriktig

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 4.4. Lærere. Grad av samarbeid, etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere i grunnskolen		Lærere i videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Dårlig forhold mellom ledelse og ansatte	2,5	2,4	2,8	2,6
Dårlig forhold mellom ansatte	2,4	2,3	2,4	2,3
Dårlig forhold mellom ansatte og elever/foreldre	2,5	2,4	2,1	2,1

Skala: 1= aldri 2= sjelden 3= av og til 4= ofte

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 4.5. Rektorer og inspektører. Grad av medbestemmelse etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Grunnskolen		Videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Er med på avgjørelser som angår meg	3,4	3,6	3,6	3,7
Arbeidet lagt opp selvstendig	3,4	3,5	3,3	3,3

Skala: 1= helt riktig 2= nokså riktig 3= nokså uriktig 4= helt uriktig

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 4.6. Rektorer og inspektører. Grad av samarbeid. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Grunnskolen		Videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Dårlig forhold mellom ledelse og ansatte	2,2	2,2	2,7	1,9
Dårlig forhold mellom ansatte	2,4	2,4	2,7	1,9
Dårlig forhold mellom ansatte og elever/foreldre	2,4	2,4	2,4	2,7

Skala: 1= aldri 2= sjelden 3= av og til 4= ofte

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 4.7. Lærere, rektorer og inspektører. Grad av medbestemmelse etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Er med på avgjørelser som angår meg	3,2	3,4	2,9	3,0	3,5	3,4	3,6	3,7
Arbeidet lagt opp selvstendig	3,0	3,2	3,0	3,0	3,4	3,3	3,3	3,3

Skala: 1= helt riktig 2= nokså riktig 3= nokså uriktig 4= helt uriktig

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 4.8. Lærere, rektorer og inspektører. Grad av samarbeid etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Dårlig forhold mellom ledelse og ansatte	2,6	2,5	2,4	2,9	2,2	2,3	2,5	2,8
Dårlig forhold mellom ansatte	2,3	2,4	2,4	2,5	2,3	2,4	2,6	2,8
Dårlig forhold mellom ansatte og elever/foreldre	2,4	2,5	2,2	2,2	2,4	2,4	2,4	2,3

Skala: 1= aldri 2= sjelden 3= av og til 4= ofte

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

5. Lærerne er mest opptatt av jobben

Vi har tidligere vært inne på at lærerjobben er krevende. Det er påvist at yrket er forbundet med mye psykisk stress (Mykletun og Bru 1992, Christiansen 1994), og dette får naturlig nok også betydning utenom arbeidstiden. De fysiske arbeidsbelastningene har derimot vært lite påaktet. Rapporten fra den danske lærerundersøkelsen konkluderte med at det er et lite mindretall av lærerne som synes at arbeidet er meget fysisk belastende (Christiansen 1994).

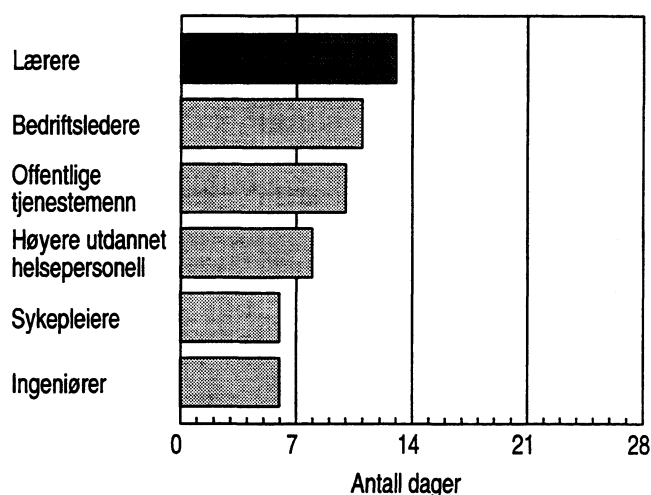
5.1. Lærerjobben - mer krevende etter reformene?

I perioden 1989-1993 var det ingen vesentlig endring i oppfatningen av de fysiske og psykiske belastningene, men fra 1993 til 1995 er det en klar tendens til at lærerne oftere føler seg slitne etter jobb både fysisk og psykisk. I 1995 var det slik at de i nesten tredjedelen av de dagene hvor de var på arbeid i løpet av en fireukersperiode, dvs. 7 av 20 virkedager, følte seg fysisk slitne etter jobb. Enda oftere, 10 av 20 dager, følte de seg psykisk slitne (se tabell 5.1). I 1993 var de fysisk slitne mindre enn 5 av 20 arbeidsdager, og de følte seg psykisk slitne etter 7 av 20 dager. Det er også tendenser til at smerter, særlig i hofter og ben, og i rygg og nakke har økt i hyppighet i perioden 1989-1995 (se tabell 5.1). Noe av denne utviklingen kan, som vi tidligere har vært inne på, skyldes økt oppmerksomhet mot disse forholdene.

5.2. Lærerne - ofte opptatt av jobben også når de har fri

De fleste av oss har vel jobben i tankene av og til, selv når vi har fri. Hvor mye og hvor intenst jobben opptar oss i fritiden, er først og fremst avhengig av arbeidspresset og hvor mange uløste oppgaver som ligger og venter. Det er viktig å understreke at dette vel så mye kan være positivt motiverende som negativt belastende. Lærerne tenker forholdsvis ofte på jobben i fritiden. Dersom vi ser det over en fireukersperiode, er de opptatt av jobben når de har fri i 13 av 28 dager, eller nær halvparten av dagene. Dette er langt mer enn noen annen yrkesgruppe vi har sammenlignet lærerne med. Det er omtrent dobbelt så mye som ingeniører og sykepleiere, som på sin

Figur 5.1. Antall dager hvor jobben opptar ansatte i ulike yrker på fritiden. Gjennomsnitt. 1993

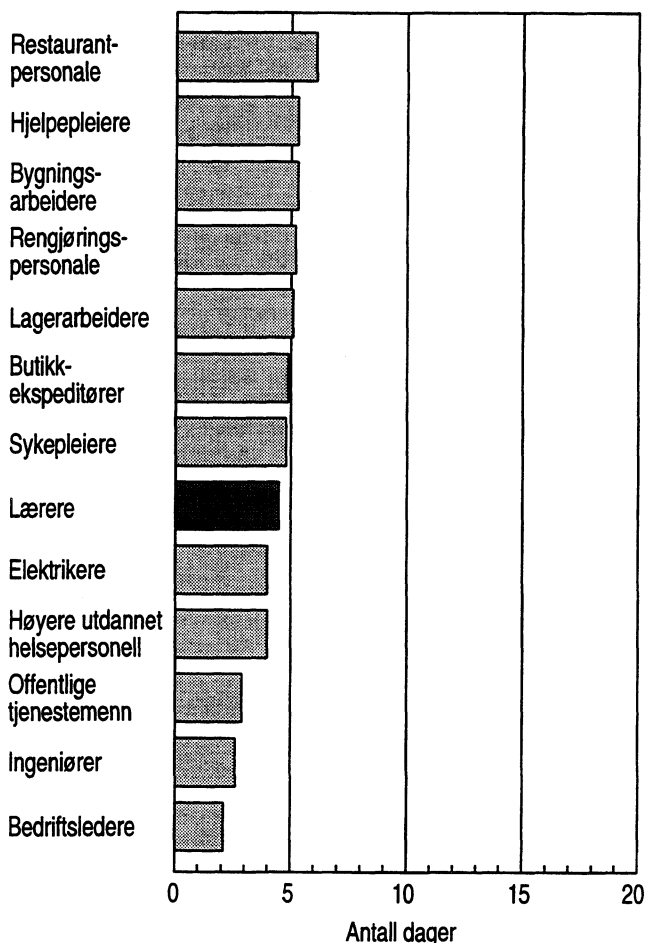
Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

fritid er opptatt av jobben i 6 av 28 dager (se figur 5.1). Når det gjelder andre belastninger som følge av jobben, var det vesentlig mindre avvik mellom de ulike yrkene.

5.3. Læreryrket - også fysisk krevende

Lærerne er den yrkesgruppen som oftest føler seg psykisk utmattet etter arbeidet. Mens lærerne som nevnt følte dette 7 av 20 dager i 1993, hadde for eksempel sykepleiere og ingeniører dette belastningssymptomet mindre enn 4 dager. Men lærerne ligger også forholdsvis høyt når det gjelder fysisk slitasje. Her avdekker undersøkelsene at arbeidet i skolen faktisk også er av de mer fysisk krevende, selv om den danske undersøkelsen vi innledningsvis refererte til nedtoner denne siden av lærerjobben. I vårt materiale er det bare sykepleiere, hjelpepleiere, og ansatte i en del arbeideryrker som følte seg oftere fysisk utmattet enn det lærerne gav uttrykk for (se figur 5.2).

Figur 5.2. Antall dager hvor ansatte i ulike yrker føler seg fysisk slitne etter jobb. Gjennomsnitt. 1993

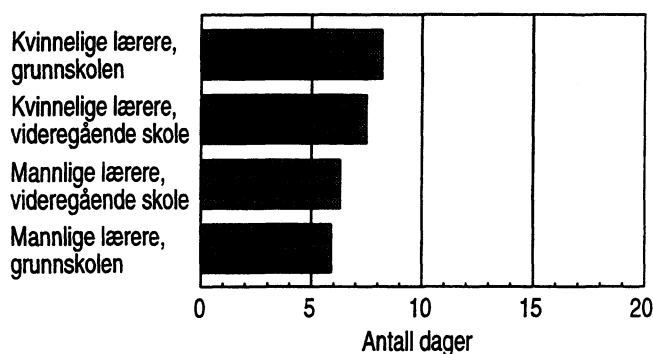
Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Også på andre områder som viser graden av belastning, ligger lærerne forholdsvis høyt. Følelsesmessige reaksjoner på grunn av kritikk eller vansker i jobben, som er av de mindre hyppige belastningene, er f.eks. mest utbredt blant lærerne. I gjennomsnitt skjer dette mindre enn 2 dager i løpet av måneden, men over a, dvs. 37 prosent av lærerne, har minst 1 dag i uken eller oftere slike reaksjoner. For de enkeltpersonene som er mest utsatt, er dette en betydelig belastning. Andre yrkesgrupper som er mye utsatt for dette er ingeniører og hjelpepleiere, der henholdsvis 26 og 21 prosent reagerer like ofte på kritikk og vansker i jobben. Dersom en del fysiske og psykiske belastninger vurderes samlet, kommer lærerne ut med mest belastninger totalt.

5.4. Kvinnelige grunnskolelærere mest slitne

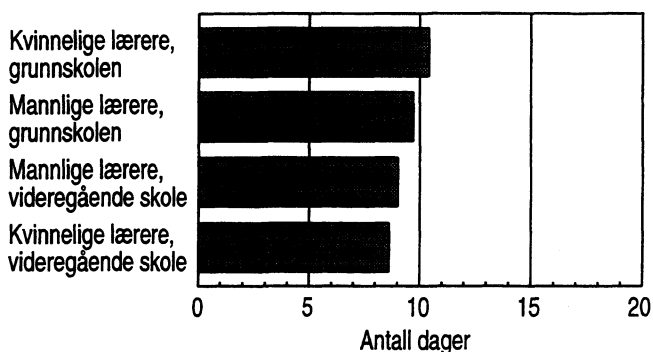
Når vi ser på hvordan belastningene i skolen er fordelt mellom mannlige og kvinnelige lærere, kommer de kvinnelige grunnskolelærerne ut med de største belastningene. De utmerker seg ved at de er mer slitne etter jobb både fysisk og psykisk enn sine mannlige kolleger (se figurene 5.3 og 5.4).

Figur 5.3. Antall dager hvor lærerne er fysisk slitne etter jobb. Gjennomsnitt. 1995

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Figur 5.4. Antall dager hvor lærerne er psykisk slitne etter jobb. Gjennomsnitt. 1995

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Også kvinnelige rektorer og inspektører i den videregående skolen føler seg slitne etter vel halvparten av arbeidsdagene (se tabell 5.4). Dette er en del mer enn deres mannlige kolleger, og kolleger i grunnskolen. Det er også de som oftest er nedfor pga. kritikk i jobben.

Dersom vi trekker alder inn i bildet, er det først og fremst de eldste lærerne i grunnskolen som skiller seg ut med de største belastningene pga. jobben (se tabell 5.2). De har oftest søvnproblemer og fysiske smerter i ulike deler av kroppen. De føler seg naturlig nok også mer fysisk utmattet enn sine yngre kolleger. Mens grunnskolelærere under 55 år har problemet omtrent 7 av 20 dager, inntreffer det i mer enn 10 dager, med andre ord etter vel halvparten av arbeidsdagene, for de eldste lærerne.

5.5. Lettere å sitte i ledende stillinger?

Rektorer og inspektører har mindre av belastningssymptomene enn lærerne, men er oftere nedfor på grunn av kritikk i jobben. Dette er vel en naturlig følge av det administrative ansvaret de er pålagt, og det er en

ettervirkning av jobben som oppleves særlig av kvinnelige rektorer og inspektører. Det er først og fremst de fysiske belastningssymptomene som gjør seg mindre gjeldende i disse stillingene. En kan følgelig stille spørsmålet, når alt kommer til alt, om det på tross av mer ansvar faktisk er mindre belastende å sitte i en ledende administrativ stilling?

Også her er det de eldste i grunnskolen som er mest belastet (se tabell 5.3). Aldersmessig er bildet i videregående skole omvendt på noen av ettervirkningene. Det gjelder særlig søvnproblemer på grunn av jobben og ulike smertebelastninger, der de eldste er minst plaget. Men her er det også stort sett slik at det er de eldste som føler seg mest fysisk og psykisk slitne etter jobb.

5.6. Arbeidspresset sliter mest

Når det gjelder arbeidsforholdene i skolen, kan vi kort sammenfatte at det ble registrert en jevn økning av arbeid i tørr luft og belastende stillinger i perioden 1989-1995. Også arbeidspresset økte, og her var økningen i oppgavemengden mest markert. Videre så vi en liten forverring av samarbeidsklimaet, spesielt mellom ledelsen og lærerne, og lærerne imellom. Vi så også en stigning i belastninger som trøtthet og smerteplager etter arbeid.

Belastningssymptomene etter arbeidet må sees i sammenheng med arbeidsforholdene. Stor arbeidsmengde og oppgavemengde, og tørr luft er det som gir størst ettervirkninger fysisk og psykisk. Videre er arbeid i ryggbelastende stillinger en forholdsvis fremtredende faktor når det gjelder fysisk tretthet, og hyppige konflikter med elevene og deres foreldre virker nokså sterkt inn psykisk (tabell 5.5).

Sammenhenger er her uttrykt som korrelasjonskoeffisienter, som er et enkelt mål på om det å oppgi høye verdier på ett spørsmål også gir en tendens til å oppgi høye verdier på et annet spørsmål. Korrelasjonskoeffisienten kan variere mellom 0 og 1, der verdier ned mot 0 er uttrykk for at det ikke er sammenheng eller at sammenhengen er svak. Verdier som nærmer seg 1 angir større eller mindre grad av sammenheng. Korrelasjoner som i tabell 5.5 er avmerket med * betyr at vi har en sammenheng som er statistisk signifikant. Det betyr at det er en stor sannsynlighet for at det er et mønster i sammenhengene, selv om sammenhengen totalt sett ikke kan karakteriseres som sterk.

Det er rimelig å tenke seg at fysisk og psykisk tretthet er naturlige følger av intensiteten i arbeidet og mengden av stress vi utsettes for, enten vi har et fysisk aktivt arbeid eller stillesittende arbeid som krever mer mental aktivitet. Her kommer ansatte i skolen, særlig lærerne, høyt opp på begge. Det høye arbeidspresset i skolen ser først og fremst ut til å gi seg utslag som tretthet etter arbeidstiden. Vi kan også se at tørr og dårlig luft kan ha innvirkning på hvordan lærerne føler seg i fritiden,

men dette vil selvfølgelig være påvirket av at de også er under stort arbeidspress i den tiden de oppholder seg i det dårlige klimaet.

Tabell 5.1. Lærere. Eftervirkninger av arbeidet. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995

	1989	1993	1995
Antall dager i løpet av en fireukersperiode hvor de			
tenker på jobb i fritiden	12,7	12,8	13,8
har søvnproblemer pga. jobben	1,6	1,8	2,6
har smerter i øvre rygg/nakke	3,6	3,5	4,6
har smerter i nedre rygg	2,7	2,8	3,7
har smerter i skuldre/armer	3,4	3,1	3,8
har smerter i håndledd/hender	1,1	1,5	1,5
har smerter i hofter, ben, osv.	1,6	1,7	3,6
er fysisk utmattet etter jobb	4,5	4,5	7,3
er psykisk sliten etter jobb	6,9	9,7	
er nedfor pga. kritikk	1,3	1,5	1,6

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1989 og 1993 og Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 5.2. Lærere. Eftervirkninger av arbeid etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere i grunnskolen		Lærere i videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Antall dager i løpet av en fireukersperiode hvor de				
tenker på jobb i fritiden	14,2	13,9	13,0	14,1
har søvnproblemer pga. jobben	2,4	4,7	2,4	2,8
har smerter i øvre rygg/nakke	4,2	6,5	4,7	5,1
har smerter i nedre rygg	3,6	5,9	3,4	5,6
har smerter i skuldre/armer	3,5	6,6	3,4	4,0
har smerter i håndledd/hender	1,2	3,6	1,2	1,9
har smerter i hofter, ben, osv.	3,4	6,4	2,5	6,3
er fysisk utmattet etter jobb	7,0	10,7	6,5	8,2
er psykisk sliten etter jobb	10,0	11,8	8,9	8,4
er nedfor pga. kritikk	1,6	1,9	1,5	1,9

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 5.3. Rektorer og inspektører. Eftervirkninger av arbeid etter skoletype og alder. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Grunnskolen		Videregående skole	
	20-54 år	Over 54 år	20-54 år	Over 54 år
Antall dager i løpet av en fireukersperiode hvor de				
tenker på jobb i fritiden	14,4	15,1	15,5	15,6
har søvnproblemer pga. jobben	2,1	3,2	3,2	2,4
har smerter i øvre rygg/nakke	2,8	3,9	3,7	2,7
har smerter i nedre rygg	2,1	2,3	2,1	1,7
har smerter i skuldre/armer	1,4	3,4	2,6	2,1
har smerter i håndledd/hender	0,5	1,5	0,7	0,8
har smerter i hofter, ben, osv.	1,0	2,9	1,6	1,2
er fysisk utmattet etter jobb	5,3	7,9	5,5	8,5
er psykisk sliten etter jobb	7,4	10,0	8,5	10,2
er nedfor pga. kritikk	2,0	1,3	2,6	1,7

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 5.4. Lærere, rektorer og inspektører. Eftervirkninger av arbeidet etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Antall dager i løpet av en fireukersperiode hvor de								
tenker på jobb i fritiden	12,9	14,7	13,1	13,2	14,9	13,9	15,2	16,3
har søvnproblemer pga. jobben	2,1	3,0	2,4	2,7	2,6	1,9	2,8	3,1
har smerter i øvre rygg/nakke	3,3	5,1	4,7	4,8	3,0	3,2	3,5	3,0
har smerter i nedre rygg	3,6	4,0	4,3	3,2	2,5	1,5	2,0	1,9
har smerter i skuldre/armer	2,6	4,6	3,4	3,7	1,9	1,9	2,5	2,2
har smerter i håndledd/hender	0,8	1,9	1,4	1,3	0,7	0,8	0,7	0,9
har smerter i hofter, ben, osv.	3,2	4,0	3,2	3,1	1,3	1,8	1,3	1,8
er fysisk utmattet etter jobb	5,9	8,2	6,3	7,5	5,9	6,2	5,2	9,1
er psykisk sliten etter jobb	9,7	10,4	9,0	8,6	8,3	7,6	8,3	10,6
er nedfor pga. kritikk	1,7	1,7	1,5	1,7	1,6	2,3	2,0	2,9

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 5.5. Sammenheng mellom belastningssymptomer etter arbeid og arbeidsforhold. 1995

	Stor arbeidsmengde	Stor oppgavemengde	Tørr luft	Ryggbelastende arbeid	Konflikter med elever og foreldre	Sterk kritikk
Fysisk tretthet	0,25 *	0,27 *	0,23 *	0,20 *	0,08	0,10
Psykisk tretthet	0,32 *	0,34 *	0,26 *	0,15 *	0,22 *	0,24 *

* p < 0,0001

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

6. Høy levealder og god helse blant skoleansatte

Det er vanskelig å si noe generelt om hvordan arbeidslivet påvirker folks helse. På den ene siden kan arbeidet virke helsefremmende ved den sosiale stimulering og de faglige utviklingsmuligheter som jobben gir. På den andre siden kan belastende og farlige situasjoner føre til skader og slitasje, sykdomsutvikling og nedsatt helse. Jobber med store fysiske belastninger i form av kjemisk påvirkning, uheldig klimatiske forhold og tunge løft, og som innebærer en viss skaderisiko, virker utvilsomt negativt inn på helsen.

En økende oppmerksomhet retter seg nå mot stresset som folk utsettes for i yrker uten direkte fysiske faremomenter. Stress er en kroppslig reaksjon både på fysisk og psykisk arbeidspress som kan føre til økt sykdomsrisiko og nedsatt livskvalitet i form av utbrenthet, rastløshet og mistriivsel, særlig dersom stresstilstanden vedvarer over tid. Folks levekår, livsstil og ikke minst personlighet og arvelige disposisjoner er imidlertid minst like avgjørende som arbeidsmiljøet. Arbeidsmiljøets betydning for sykdomsutvikling er derfor vanskelig å se isolert, og det kreves detaljert kunnskap både om ulike arbeidsmiljøpåvirkninger, symptomer og sykdomsutvikling for å si noe mer konkret om hvor stor helserisiko arbeidsmiljøet kan være.

Med utgangspunkt i registeropplysninger over yrke og alder ved personers død, viser statistikken at personer med høy utdanning og faglig kompetanse lever lengst. Av alle yrkesgruppene kommer lærerne på topp i statistikken over forventet levealder (Øverås 1995). Underordnede i skipsfartsarbeid kommer dårligst ut, og de har dobbelt så høy dødelighet som lærerne. Det ser dermed ut til at læreryrket alt i alt gir den beste helsen dersom vi bruker levealderen som kriterium.

Folks egenrapportering av helse knyttet til forhold i arbeidet kan også gi viktige holdepunkter for hvordan arbeidet virker inn. Lærerne gir uttrykk for en dårligere allmenn helsetilstand i 1995 enn i 1993. I 1993 gav omtrent 90 prosent uttrykk for at helsen var god, i 1995 var andelen ned mot 80 prosent for lærere under 55 år og enda lavere for eldre lærere. Forskjellen her på 10 prosent og mer over en toårsperiode kan neppe forklares ved at helsen er blitt så mye dårligere, men er snarere

uttrykk for metodiske forskjeller. I 1993 ble det brukt intervju ved personlig besøk, i 1995 ble svarene avgitt postalt ved at svarpersonene selv fylte ut et spørreskjema. På en del sterkt personlige spørsmål f.eks. om helsetilstand vil en postal undersøkelse ofte gi mer oppriktige svar enn ved et intervju hvor svarpersonen sitter ansikt til ansikt med en annen person. Når det gjelder sykefravær er ikke undersøkelsen i 1995 sammenlignbar med undersøkelsene i 1989 og 1993.

6.1. Lærere i større grad yrkesaktive med varige helseproblemer enn andre yrkesgrupper

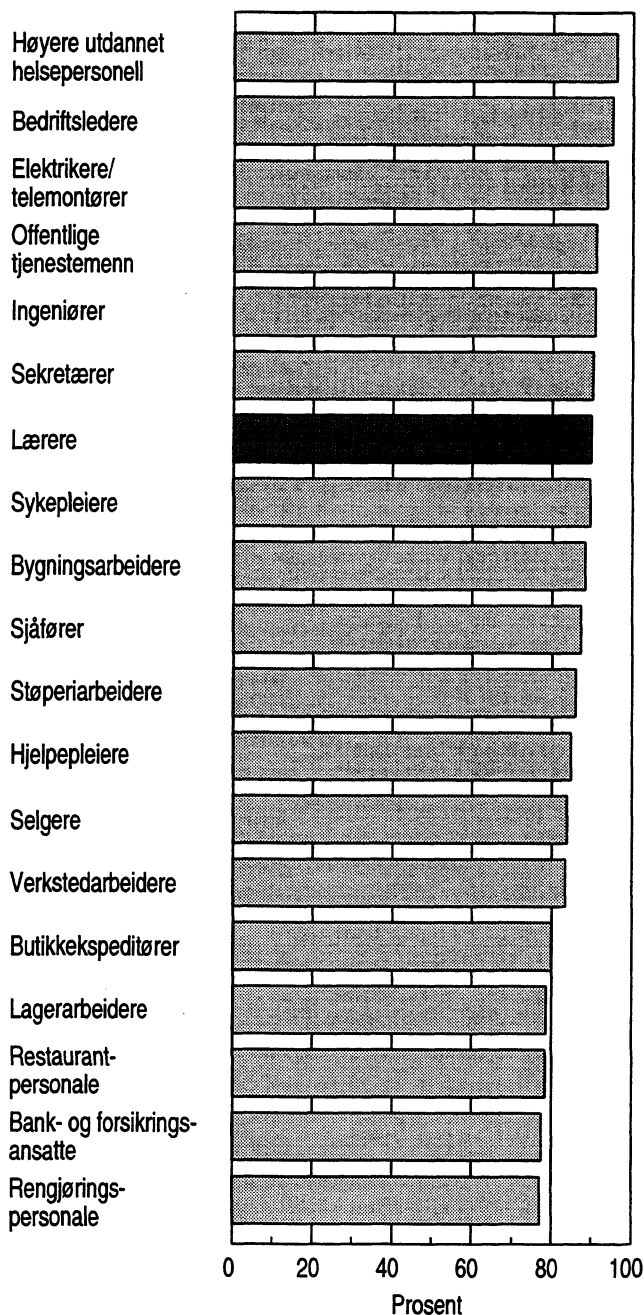
Lærerne kommer forholdsvis høyt opp sammenlignet med arbeideryrker når de vurderer egen helsetilstand, men skiller seg ikke nevneverdig ut i forhold til yrker med tilsvarende utdanningsnivå og ansvar (se figur 6.1).

Derimot kommer de relativt langt ned på listen når det er spørsmål om de har en helse uten varige sykdommer, skader og lidelser (se figur 6.2). Dette betyr at lærerne i større grad enn mange andre yrkesgrupper fortsetter i jobbene sine med varige helseproblemer. Helsepersonell, bedriftsledere, restaurantansatte og en del arbeideryrker gjør dette i langt mindre grad.

6.2. Lite langtidsfravær, men høyt korttidsfravær

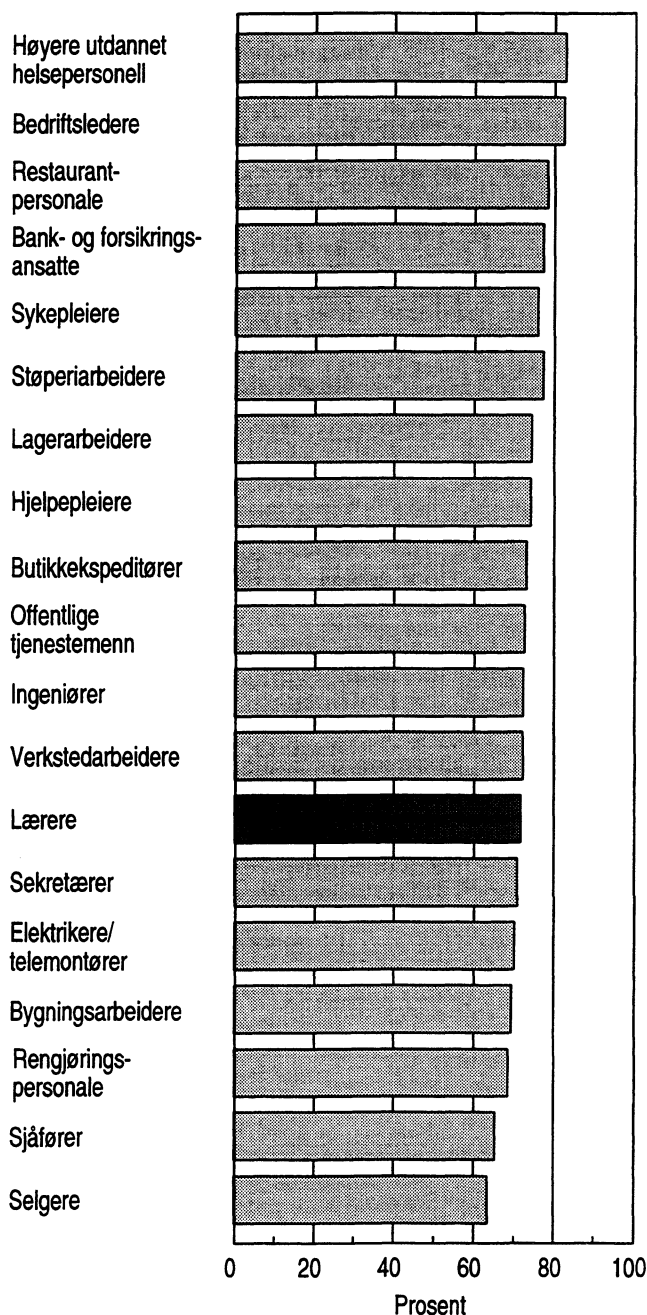
Lærerne ligger forholdsvis lavt sammenlignet med en del tilsvarende yrker når det gjelder langtids sykefravær, dvs. andelen som har hatt sammenhengende fravær på 14 dager eller mer. Over 10 prosent av lærerne hadde i 1993 hatt så langt sykefravær det siste året. Vel 15 prosent av sykepleierne hadde hatt så langt fravær, for offentlige tjenestemenn i statlig og kommunal forvaltning var andelen på vel 13 prosent (se tabell 6.1). Når det gjelder sykefravær målt for de 4 siste ukene, ligger lærerne omtrent høyest av alle de yrkesgruppene som er med i sammenligningen. En andel på over 17 prosent av lærerne hadde hatt sykefravær de siste 4 ukene, bare rengjøringspersonale hadde mer fravær med en andel på 20 prosent som hadde vært borte fra jobben pga. egen sykdom. Det er grunn til å anta at korttidsfraværet, dvs. fravær på under 14 dager, slår forholdsvis sterkt ut her.

Figur 6.1. Andel ansatte i ulike yrkesgrupper som vurderer helsen som god. 1993. Prosent

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Figur 6.2. Andel ansatte i ulike yrker uten varige sykdommer, skader eller lidelser. 1993. Prosent

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Antallet sykedager for den nærmeste fireukersperioden var på vel 0,7 dager for lærerne, dette var høyere enn f.eks. sykepleiere og høyere utdannet helsepersonell (se tabell 6.2). I yrker hvor direkte kontakt med andre mennesker ikke er en fremtredende faktor, er fraværet enda lavere, der f.eks. offentlige tjenestemenn og ingeniører har et sykefravær som er på henholdsvis 0,3 og 0,4 dager. I en del arbeideryrker og lavere funksjonær-yrker er imidlertid sykefravær til dels langt høyere. Bygningsarbeidere og butikkekspeditører har et fravær på over 1,5 dager, altså det dobbelte av lærernes fravær.

6.3. Dårligst helse blant de eldste lærerne i videregående skole

Den beste helsetilstanden har rektorer og inspektører i grunnskolen som er under 55 år. 90 prosent av de under 55 år beskriver sin egen helse som god. De eldste lærerne i videregående skole har den dårligste helsen, her oppgir bare 71 prosent at de har god helse (se tabell 6.5). Undervisningspersonalet har generelt mer sykefravær enn rektorer og inspektører, og det er høyest blant de eldste lærerne. Mens gjennomsnittsfraværet målt over en halvårsperiode i 1995 var på 3 dager for alle lærerne, toppet de eldste lærerne i videregående skole

fraværet med 7 sykedager (se tabell 6.3). Det er heller ikke uventet at de eldste kommer dårligst ut på andre helseindikatorer. Andelen i grunnskolen med varig sykdom, skade eller lidelse er omtrent dobbelt så stort blant lærer 55 år og eldre sammenlignet med lærere under 55 år (se tabell 6.4). I videregående skole har de eldste rektorene og inspektørene en like lav sykkelighet som de yngre.

6.4. Kvinner i grunnskolen og menn i videregående skole mest syke

Kvinnelige lærere i grunnskolen og de mannlige lærere i den videregående skole har størst sykefravær, der kvinnelige lærere i grunnskolen har mest med over 4 fraværsdager i løpet av et halvt år, og mannlige lærere i videregående skole har vel 3,5 fraværsdager. Lavest sykefravær har mannlige rektorer og inspektører, med 1,3 fraværsdager (se tabell 6.6). Dette samsvarer relativt bra med det vi tidligere har vært inne på i forbindelse med hva disse gruppene har rapportert av arbeidspress og belastningssymptomer etter arbeid.

6.5. Økt fravær ved sterk kritikk i jobben?

Ved å se på målene for helse som resultat av ulike belastninger i jobben, ser vi at nedstemthet pga. kritikk har sterkest innvirkning på fraværet. Dersom vi tenker oss at dette er reaksjoner som øker gjennomsnittlig med 1 dag over en halvårsperiode, vil det gjennomsnittlige sykefraværet over samme periode ut fra denne modellen øke med 4 dager. Her har vi basert oss på en regresjonsmodell hvor vi har satt opp mål for arbeidsbelastninger som uavhengige variabler og mål for helse som avhengige variabler. Her vil de ulike samvariasjonene kunne studeres hver for seg, samtidig som de rangeres innbyrdes. Dette er selvfølgelig en forenkling av virkeligheten, men det gir likevel et bilde på hvordan et arbeidsmiljøproblem kan utvikle seg under visse forutsetninger. Av tabell 5.4 i forrige kapittel så vi at kvinnelige rektorer og inspektører, særlig i videregående skole, mer enn andre ansatte i skolen er utsatt for kritikk i jobben som gjør dem nedfor. Vi ser av tabell 6.5 at denne gruppen også har et høyere fravær enn sine mannlige kolleger, uten at vi tør å trekke noen entydig konklusjon av den grunn. Men det er ikke urimelig å tro at et arbeidsmiljøproblem med så sterke følelsesmessige konsekvenser også kan gi økt sykefravær som resultat.

Smerter i rygg, hofter og ben virker også forholdsvis sterkt inn på sykefravær og den øvrige helsetilstand. Dersom smerter i korsryggen etter dagens arbeid i gjennomsnitt øker med 1 dag over halvårsperioden, vil det gjennomsnittlige sykefraværet i samme periode også øke med 1 dag. Videre øker fraværet når graden av styring fra kolleger går ned. Dette kan sannsynligvis forklares ved at de med mye fravær av naturlige årsaker står litt utenfor de daglige samarbeidsrutiner. Sammenhenger som vi her har nevnt vil naturlig nok også være sterkt påvirket av individuelle og sosiokulturelle forhold. Arbeidsbelastningene gir selvfølgelig ikke den hele og fulle forklaringen.

Tabell 6.1. Ulike yrkesgrupper. Sykefravær. 1993. Prosent

Yrkesgruppe	Andel med sammenhengende sykefravær over 14 dager det siste året	Andel som har vært borte i løpet av de 4 siste ukene pga. egen sykdom
Alle	14,0	14,0
Ingeniører	6,2	14,3
Høyere utdannet helsepersonell	5,8	9,6
Sykepleiere	15,2	11,5
Lærere	10,6	17,4
Bedriftsledere	6,9	5,2
Offentlige tjenestemenn	13,3	11,8

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Tabell 6.2. Ulike yrkesgrupper. Sykefravær. 1993

Yrkesgruppe	Gjennomsnittlig antall sykefraværsdager de siste 4 ukene
Ingeniører	0,4
Høyere utdannet helsepersonell	0,6
Sykepleiere	0,5
Lærere	0,7
Bedriftsledere	0,3
Offentlige tjenestemenn	0,3

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Tabell 6.3. Lærere, rektorer og inspektører. Sykefravær i skolen etter stilling, skoletype og alder. Gjennomsnitt. 1995

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	20-54 år	55-67 år	20-54 år	55-67 år	20-54 år	55-67 år	20-54 år	55-67 år
Antall fraværsdager det siste halve året pga egen sykdom	3,5	4,4	2,4	7,0	1,8	1,3	1,9	1,2

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 6.4. Lærere, rektorer og inspektører. Sykdommer, lidelser og skader etter stilling, skoletype og alder. 1995. Prosent

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	20-54 år	55-67 år	20-54 år	55-67 år	20-54 år	55-67 år	20-54 år	55-67 år
Andel med varig sykdom, lidelse eller skade	29	48	25	45	16	36	28	25

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 6.5. Lærere, rektorer og inspektører. Helsetilstand etter stilling, skoletype og alder. 1995. Prosent

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	20-54 år	55-67 år	20-54 år	55-67 år	20-54 år	55-67 år	20-54 år	55-67 år
Andel som vurderer helsetilstanden sin som god	82	73	81	71	90	81	81	76

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 6.6. Lærere, rektorer og inspektører. Sykefravær etter stilling, skoletype og kjønn. Gjennomsnitt. 1995

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Antall fraværsdager det siste halve året pga. egen sykdom	1,9	4,4	3,7	2,5	1,7	1,7	1,3	2,4

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

7. Behovet for etterutdanning stort i skolen

Arbeidslivet på 1990-tallet er mer enn noen gang preget av teknologisk utvikling og organisatoriske endringer. Skolen blir her stående under dobbel kryssild. På den ene siden skal skolen være den pedagogiske spydspissen for arbeidsmarked og samfunnsliv, hvor befolkningens kunnskaps- og ferdighetsnivå vil være svært viktig for fremtidens økonomiske og sosiale systemer. På den andre siden må skolen i økende grad tåle at de underkastes kritiske blikk i sin måte å møte disse utfordringene på.

7.1. Ingen vesentlig økning i kursdeltakelse - behovet for etterutdanning langt fra innfridd

Langt under halvparten av lærerne får årlig delta på etterutdanningskurs. I 1993 var under 1/3 av lærerne på kurs. Situasjonen har bedret seg noe, og i 1995 hadde 45 prosent gått på kurs, som er den største kursandelen over perioden 1989-1995 (se tabell 7.1). Andelen som føler behov for mer utdanning har hele tiden vært høy, i 1995 mer markert enn tidligere, da hele 90 prosent følte behov for mer kunnskap. Ressursinnsatsen over den aktuelle perioden ser imidlertid ut til å ha sunket svakt, enten vi fordeler antall kursdager på alle lærerne, eller bare på de som deltok i etterutdanningskurs (se tabell 7.2). Selv om 1993 var et år hvor få fikk delta på kurs, fikk deltakerne desto mer. Over 8 dager i gjennomsnitt fikk de heldige være med på kurs. I 1995 hadde den enkelte bare 5 kursdager. Selv om kursressursene ikke har økt, er godet fordelt på flere.

Når det gjelder de faglige utviklingsmulighetene, blir de langt dårligere ivaretatt i 1995 enn i 1993. I 1993 mente flertallet at lærerjobben gav forholdsvis gode faglige utviklingsmuligheter, i 1995 var det langt færre som var av den oppfatningen. Nesten halvparten var da av den oppfatning at lærerjobben var uten særlig faglige utviklingsmuligheter.

7.2. Lærerne mindre på kurs enn andre

Lærerne er av de yrkesgrupper med høyere utdanning som får minst etterutdanning. Under 1/3 fikk delta på kurs i 1993. Halvparten og vel så det av ingeniørene, ansatte i helsevesenet og andre offentlige tjenestemenn fikk en slik kompetanseheving (se tabell 7.3). I 1993

var lærerne også på bunn når kursinnsatsen fordeles på alle. Under 3 dager ble det for hver enkelt lærer. Ingeniørene blir tilgodesett med dobbelt så mye. Andre offentlige tjenestemenn fikk 3 ganger så mye kurs, men her er det trolig mye snakk om lengre etatsutdanninger. Når det gjelder kurslengde, fikk de av lærerne som deltok omtrent like lang tid på kurs som andre yrkesgrupper (se tabell 7.4). Også her kom ingeniørene og andre offentlige tjenestemenn ut med lengst tid på kurs.

7.3. Grunnskoleansatte minst tilgodesett

Når vi ser på kompetansesituasjonen for de ulike stillingsgruppene, ligger grunnskolelærerne langt etter sine kolleger i den videregående skolen. Bare 40 prosent av grunnskolelærerne hadde fått delta på kurs det siste året, blant lærerne i den videregående skolen var situasjonen langt bedre. Godt over halvparten hadde fått en slik kompetanseheving (se tabell 7.5). Da er det heller ikke uventet at grunnskolelærerne føler det største behovet for mer etterutdanning, selv om dette er stort både i grunnskolen og i den videregående skolen med en andel på rundt 90 prosent. For rektorer og inspektører er situasjonen noe bedre. Her har de fleste, dvs. over 80 prosent, gått på kurs det siste året, og ikke fullt så mange rektorer og inspektører som lærere føler behov for mer utdanning.

Ser vi på hvordan kompetansesituasjonen er for kvinner og menn, deltar kvinnelige lærere på kurs i noe større utstrekning enn sine mannlige kolleger (se tabell 7.6). Dette gjelder for øvrig også for kvinnelige rektorer og inspektører i den videregående skolen. Mannlige og kvinnelige lærere føler imidlertid like stort behov for etterutdanning.

7.4. Etterutdanning gir mindre utbrenthet?

Spørsmålet reiser seg selvfølgelig om det enorme behovet for faglig oppdatering har noen virkning på de belastninger lærerne har på grunn av arbeidet. Tidligere undersøkelser har ikke vist at etterutdanning har noen sammenheng med opplevd arbeidsbelastning, stress og helse (Mykletun og Bru 1992). I 1995-undersøkelsen finner vi imidlertid at de som har fått delta på kurs opplever mindre vansker i forhold til håndtering av elevene og deres foreldre, og de ser ut til å være noe

mindre sårbare for kritikk enn de som ikke har fått slik utdanning. Det er også en tendens til at de som føler behov for mer utdanning oftere føler seg psykisk sliten enn de som ikke gir uttrykk for dette behovet. Her vet vi selvsagt ingenting om det er slik at etterutdanning f.eks. gir økt kunnskap til å løse en del problemer på en bedre måte, eller om det er de mest robuste som også vinner kampen om kursressursene. Selv om det her ikke kan sies noe om årsakssammenhengene, kan det se ut som etterutdanning kan være et bidrag til å forebygge enkelte av belastningssymptomene.

Tabell 7.1. Lærere. Kompetansesituasjonen. Prosent. 1989, 1993 og 1995

	1989	1993	1995
Andel som har fått kurs det siste året	41	32	45
Andel som føler behov for mer utdanning	84	81	90

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993 og Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 7.2. Lærere. Antall kursdager. Gjennomsnitt. 1989, 1993 og 1995

	1989	1993	1995
Antall kursdager pr. lærer	2,8	2,6	2,3
Antall kursdager pr. kursdeltaker	6,7	8,3	5,2

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993 og Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 7.3. Ulike yrker etter kursdeltakelse. 1993. Prosent

Yrkesgruppe	Andel som har fått kurs det siste året
Ingeniører	53
Høyere utdannet helsepersonell	50
Sykepleiere	54
Lærere	32
Offentlige tjenestemenn	51

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Tabell 7.4. Ulike yrker etter antall kursdager. Gjennomsnitt. 1993

Yrkesgruppe	Alle ansatte	Pr. kursdeltaker
Ingeniører	5,3	9,8
Høyere utdannet helsepersonell	3,6	7,6
Sykepleiere	4,5	8,3
Lærere	2,6	8,3
Offentlige tjenestemenn	9,6	18,5

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Tabell 7.5. Lærere, rektorer og inspektører. Kompetansesituasjonen etter stilling og skoletype. 1995. Prosent

	Lærere		Rektorer og inspektører	
	Grunnskolen	Videregående skole	Grunnskolen	Videregående skole
Andel som har fått kurs det siste året	40	57	83	81
Andel som føler behov for mer utdanning	93	87	79	76

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 7.6. Lærere, rektorer og inspektører. Kompetansesituasjonen etter stilling, skoletype og kjønn. 1995. Prosent

	Lærere				Rektorer og inspektører			
	Grunnskolen		Videregående skole		Grunnskolen		Videregående skole	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Andel som har fått kurs det siste året	33	43	55	61	85	79	73	98
Andel som føler behov for mer utdanning .	94	92	87	86	81	75	70	87

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

8. Skolen - en trygg arbeidsplass, men lite arbeidsro

Mye av arbeidet lærerne utfører er knyttet til undervisningen og klasserommene. Men forberedelse til timer og planlegging av undervisningsopplegg må enten gjøres hjemme eller andre steder på skolen. Her har kontorforholdene en vesentlig betydning både for kvaliteten på lærernes arbeid og for arbeidsmiljøet og den generelle trivselen. Arbeidet som utføres hjemme er også viktig, men det kan ikke uten videre erstattes som gjøres på skolen. Også de ytre rammene rundt arbeidet, f.eks. tryggheten i ansettelsesforholdet, har sterk innvirkning på kvaliteten av undervisningen og arbeidsmiljøet.

8.1. Lærerne i videregående skole mest utrygge i jobben

I skolen har de ansatte stort sett vært forskånet for trusselen om oppsigelser og for å bli overflødig. I 1992 var de fleste ungdomsskolelærerne sikre på at de ikke ville miste arbeidet (Mykletun og Bru 1992). Dette blir også bekreftet i undersøkelsen som ble utført blant medlemmer av Danmarks lærerforening (Christiansen 1994). Sammenlignet med andre yrkesgrupper i Norge er lærerne forholdsvis trygge for jobbene sine. I 1993 mente 14 prosent av lærerne at de stod i fare for å miste jobben. Bare ansatte i helsevesenet, offentlige tjenestemenn, bedriftsledere og ansatte i salg opplevde denne faren som vesentlig mindre. I 1995 var trusselen om å miste jobben i skolen minst utbredt blant lærere i grunnskolen. I den videregående skolen var bekymringen for jobben langt høyere, hvor en andel på 22 prosent, dvs. nær $\frac{1}{4}$ av lærerne, gav uttrykk for bekymring over at jobben kan bli borte (se tabell 8.1). Bekymringen ser heller ikke ut til å være helt ubegrunnet. 6 prosent av lærerne i den videregående skolen hadde fått oppsigelsesvarsel i 1995, i grunnskolen hadde bare 1 prosent fått dette. Det er også flere lærere i den videregående skolen enn i grunnskolen som har fått varsel om å bli overført til ny arbeidsplass. Til sammen har 11 prosent av lærerne i den videregående skolen enten fått varsel om oppsigelse eller overføring til andre skoler.

8.2. Trangt om plassen

I 1992 hadde nær 90 prosent av ungdomsskolelærerne en kontor plass på skolen som de kunne bruke til jobbrelaterte ting og ha som base for kontakten med elevene

og deres foreldre (Mykletun og Bru 1992). Gjennomsnittsstørrelsen på disse kontorene var 39 m^2 , og de aller fleste delte kontor med andre. I gjennomsnitt var det 16 brukere av hvert kontor. Situasjonen er omtrent den samme i 1995 (se tabellene 8.2 og 8.3). Dersom alle lærerne skulle ha behov for plassen samtidig, får hver lærer $2 \frac{1}{2} \text{ m}^2$ til disposisjon. Dette er godt under de minstekrav som gjelder i offentlige virksomheter. At det er trangt om plassen merker lærerne særlig når de skal bruke den. Langt over halvparten av lærerne både i grunnskolen og den videregående skolen mener de har for lite plass til bøker og annet materiell.

8.3. Små muligheter til å arbeide uforstyrret

Forholdene er også langt fra optimale når det gjelder arbeidsro og bruk av hjelpemidler til kommunikasjon som f.eks. telefon. Hele 70 prosent av lærerne blir forstyrret jevnlig når de skal bruke kontor plassen. Under halvparten av grunnskolelærerne har mulighet til å bruke telefon fra kontor plassen de har til rådighet. Her er situasjonen noe bedre for lærerne i den videregående skolen, der bare 34 prosent mangler denne muligheten. Tilgangen på PC ser ut til å være forholdsvis god. 18 prosent av lærerne i grunnskolen og bare 10 prosent av lærerne i den videregående skolen mangler dette. Men da er det vanligvis slik at flere lærere deler på å bruke én PC, som ofte er plassert et annet sted enn lærernes egne kontor arbeidsplasser.

Tabell 8.1. Lærere, rektorer og inspektører. Trygghet i jobben. 1995. Prosent

	Lærere		Rektorer og inspektører	
	Grunnskolen	Videregående skole	Grunnskolen	Videregående skole
Andel som mener de står i fare for å miste jobben	4	22	5	4
Andel som har fått oppsigelsesvarsel	1	6	1	1
Andel som har fått overføringsvarsel	3	5	2	3

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 8.2. Lærere, rektorer og inspektører. Kontorarbeidsforhold. Gjennomsnitt. 1995

	Lærere		Rektorer og inspektører	
	Grunnskolen	Videregående skole	Grunnskolen	Videregående skole
Størrelse på kontoret i kvadratmeter	36	36	15	15
Antall som deler samme kontor	13	14	1	1

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 8.3. Lærere, rektorer og inspektører. Kontorarbeidsforhold.1995. Prosent

	Lærere		Rektorer og inspektører	
	Grunnskolen	Videregående skole	Grunnskolen	Videregående skole
Andel som har egen arbeidsplass på skolen	90	92	99	99
Andel som ikke har nok plass til bøker	64	55	32	14
Andel som ikke kan arbeide uforstyrret	71	70	46	17
Andel som ikke har tilgang på telefon	54	34	2	1
Andel som ikke har tilgang på PC	18	10	11	0

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

9. Faglig utvikling - stor avstand mellom ønsker og muligheter

Av og til gjøres valg i livet som er forankret i personlige holdninger. Disse reflekteres mer eller mindre som bevisste tanker og idealer, og kan ha stor betydning for hva vi foretar oss i livet enten det er utdanning, yrke og jobb, fritidsinteresser eller sosial omgangskrets. Valg av utdanning og yrke er naturlig nok avhengig av faglig interesser og evner, men disse valgene er også påvirket av behovet for å søke trygghet og spenning og folks sosiale orientering. Ikke minst har folks forhold til penger og økonomi en viss betydning.

9.1. Godt arbeidsmiljø og faglig utvikling viktigst for lærerne

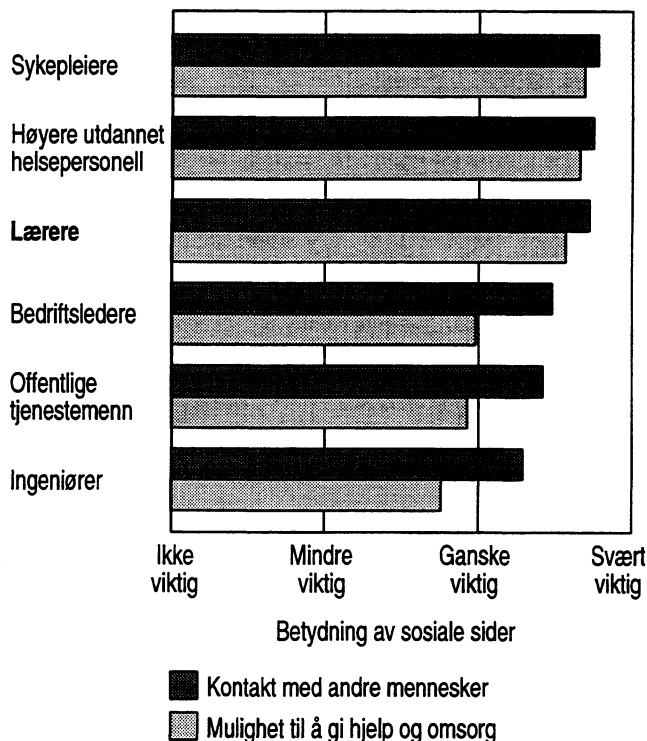
Når det gjelder holdninger som har betydning for arbeidslivet, legger lærerne mest vekt på å ha en sikker

jobb, et godt arbeidsmiljø, interessante arbeidsoppgaver og faglige utviklingsmuligheter. Mer sosiale verdier som kontakt med andre, muligheter til å gi andre hjelp og omsorg, og selvstendighet i arbeidet kommer også høyt opp, men har fått noe mindre betydning de siste årene (se tabell 9.1). Lærerne legger minst vekt på god lønn og opprykksmuligheter, selv om også dette er verdier som har forholdsvis stor og stabil betydning.

9.2. Lærerne blant de som legger størst vekt på de sosiale sidene ved jobben

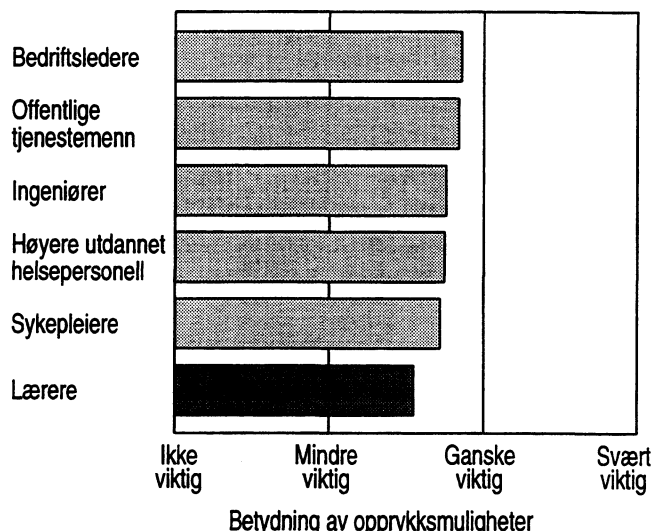
Sammenlignet med andre yrkesgrupper er det lærerne sammen med sykepleierne som legger størst vekt på at jobben skal være sikker og stabil, at arbeidsmiljøet skal være godt og at jobben skal være interessant. Mens lærerne legger svært stor vekt på at jobben skal gi mulighet for sosial kontakt og til å gi andre hjelp og omsorg (se figur 9.1), er de mer beskjedne enn andre i vektlegging av opprykksmuligheter (se figur 9.2). Også når det gjelder lønn er de forholdsvis moderate i forhold til andre.

Figur 9.1. Betydning av de sosiale sidene ved jobben for enkelte yrker. Gjennomsnitt. 1993

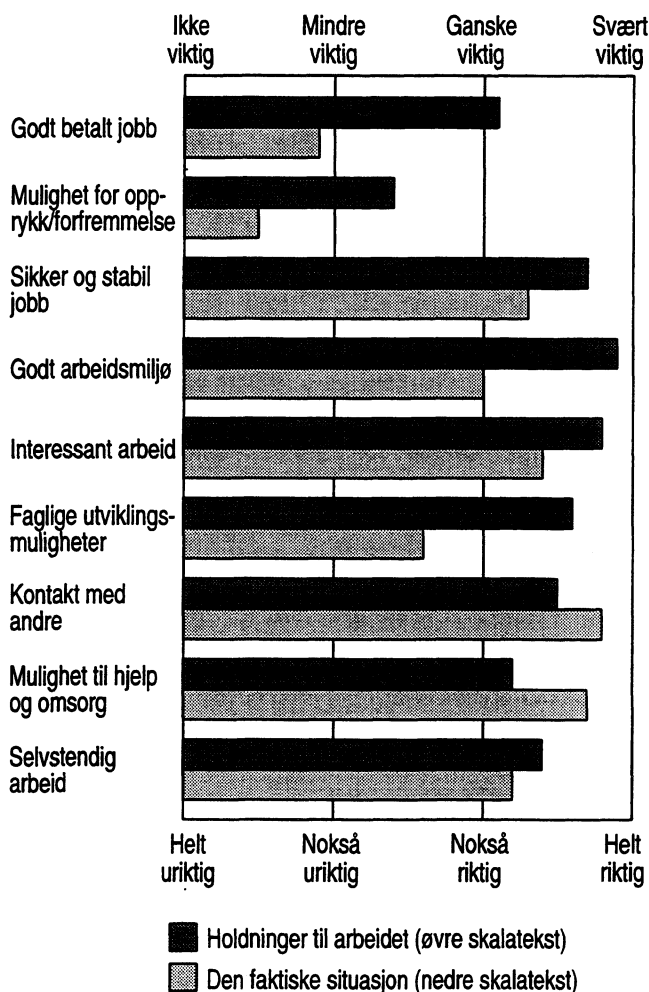
Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Figur 9.2. Betydning av opprykksmuligheter for enkelte yrker. Gjennomsnitt. 1993

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Figur 9.3. Viktige sider ved lærernes jobb - hvordan dette blir lagt vekt på og i hvilken grad det blir oppfylt. 1993

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1993

Derimot blir ønsket om sosial kontakt og omsorgsmuligheter i jobben nærmest overoppfylt. Når det gjelder faglige utviklingsmuligheter og arbeidsmiljø, er det lærerne som kommer dårligst ut. Av alle yrkesgruppene er det de som har det største gapet mellom ønsker og virkelighet.

9.4. Enighet innad i skolen om arbeidsmiljø og faglig utvikling

Når vi sammenligner de ulike gruppene innen skolen, er det forholdsvis små forskjeller mellom lærere på den ene siden og rektorer og inspektører på den andre. Dette gjelder både ønsker og verdier og vurderingen av den faktiske situasjonen. Mellom menn og kvinner er det heller ingen vesentlige forskjeller. Ikke uventet erfarer rektorer og inspektører større muligheter for opprykk (se tabell 9.4), og de legger mer vekt på faglig utvikling enn sine lærerkolleger (se tabell 9.3). Viktige sider av det arbeid som utføres i skolen ser dermed ut til å være nokså likt vurdert av de ulike stillingsnivåene. Dette kan tolkes som en relativt stor grad av enighet i hva som bør være satsingsområde sett fra de ansattes synsvinkel, enten de nå befinner seg i lærerrollen eller i en administrativ lederstilling. Arbeidsmiljø og faglige utviklingsmuligheter synes her å peke seg ut som de områdene hvor det er størst behov for satsing.

9.3. Sosiale behov overoppfylles - behov for faglig utvikling udekket

Holdninger behøver nødvendigvis ikke å fortelle hva som er personens faktiske situasjon til daglig. I Arbeidslivsundersøkelsene ble det kartlagt i hvilken grad holdninger og ønsker stemmer overens med folks faktiske arbeidssituasjon. For det første har det skjedd en utvikling i negativ retning når det gjelder lærernes vurdering av lønn, arbeidsmiljø, interessante oppgaver og faglige utviklingsmuligheter (se tabell 9.2). Lærernes ønsker på disse områdene ble i mindre grad innfridd i 1995 enn i 1993 og 1989. Også når det gjelder selvstendighet i arbeidet har det skjedd en negativ utvikling, fra at jobben i stor grad gav muligheter til dette i 1989 til en mer moderat grad av selvstendighet i 1995. Sammenligner vi ønsker og idealer med virkeligheten i 1995, ser vi at det er ønskene om lønn og opprykksmuligheter, godt arbeidsmiljø og faglige utviklingsmuligheter som i minst utstrekning blir innfridd (se figur 9.3).

Tabell 9.1. Lærere. Holdninger til arbeid. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995

	1989	1993	1995
Hvor viktig er det at			
jobben er godt betalt	3,1	3,0	3,1
det er gode muligheter for opprykk/forfremmelse	2,5	2,6	2,4
jobben er sikker og stabil	3,8	3,8	3,7
arbeidsmiljøet er godt	3,9	3,9	3,9
arbeidet er interessant.....	3,9	3,9	3,8
arbeidet gir mulighet for faglig utvikling	3,7	3,6	
arbeidet innebærer kontakt med andre	3,8	3,7	3,5
arbeidet gir mulighet til å gi hjelp og omsorg	3,6	3,6	3,2
jobben er slik at en kan arbeide selvstendig	3,7	3,7	3,4

1= ikke viktig 2= mindre viktig 3= ganske viktig 4= svært viktig

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993 og Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 9.2. Lærere. Beskrivelse av arbeidssituasjonen. Gjennomsnittlig skåre. 1989, 1993 og 1995

	1989	1993	1995
Hvor riktig er det at			
jobben er godt betalt	2,2	2,3	1,9
det er gode muligheter for opprykk/forfremmelse	1,7	1,8	1,5
jobben er sikker og stabil	3,3	3,5	3,3
arbeidsmiljøet er godt	3,5	3,5	3,0
arbeidet er interessant.....	3,8	3,8	3,4
arbeidet gir mulighet for faglig utvikling	3,4	2,6
arbeidet innebærer kontakt med andre	4,0	4,0	3,8
arbeidet gir mulighet til å gi hjelp og omsorg	3,9	3,9	3,7
jobben er slik at en kan arbeide selvstendig	3,8	3,7	3,2

1= helt uriktig 2= nokså uriktig 3= nokså riktig 4= helt riktig

Kilde: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993 og Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 9.3. Lærere, rektorer og inspektører. Holdninger til arbeid etter stilling og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere		Rektorer og inspektører	
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn
Hvor viktig er det at				
jobben er godt betalt	3,0	3,1	3,0	3,1
det er gode muligheter for opprykk/forfremmelse	2,4	2,3	2,5	2,7
jobben er sikker og stabil	3,7	3,7	3,6	3,7
arbeidsmiljøet er godt	3,9	3,8	3,8	3,8
arbeidet er interessant.....	3,9	3,7	3,7	3,8
arbeidet gir mulighet for faglig utvikling	3,6	3,5	3,6	3,5
arbeidet innebærer kontakt med andre	3,6	3,4	3,6	3,4
arbeidet gir mulighet til å gi hjelp og omsorg	3,3	3,0	3,3	3,2
jobben er slik at en kan arbeide selvstendig	3,4	3,4	3,5	3,5

1= ikke viktig 2= mindre viktig 3= ganske viktig 4= svært viktig

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

Tabell 9.4. Lærere, rektorer og inspektører. Beskrivelse av arbeidssituasjonen etter stilling og kjønn. Gjennomsnittlig skåre. 1995

	Lærere		Rektorer og inspektører	
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn
Hvor viktig er det at				
jobben er godt betalt	1,9	1,8	2,1	2,0
det er gode muligheter for opprykk/forfremmelse	1,5	1,5	1,8	1,8
jobben er sikker og stabil	3,4	3,2	3,4	3,2
arbeidsmiljøet er godt	3,1	2,9	3,2	2,9
arbeidet er interessant.....	3,5	3,4	3,5	3,6
arbeidet gir mulighet for faglig utvikling.....	2,7	2,5	3,0	3,0
arbeidet innebærer kontakt med andre.....	3,8	3,8	3,9	3,9
arbeidet gir mulighet til å gi hjelp og omsorg	3,8	3,5	3,7	3,7
jobben er slik at en kan arbeide selvstendig	3,2	3,1	3,3	3,4

1= helt uriktig 2= nokså uriktig 3= nokså riktig 4= helt riktig

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995

10. God helse nødvendig for å overleve som lærer?

Dersom vi på grunnlag av det materialet vi har gjennomgått til slutt skal trekke ut noen hovedpoeng vedrørende arbeidsmiljøet i norske skoler, kan vi generelt si at

- læreryrket er av de mest krevende yrkene, særlig når vi ser på det samlede arbeidspresset i form av arbeidsmengde og arbeidsoppgaver, konsentrasjonskrav og fysisk utfoldelse.
- arbeidspresset ikke har avtatt. Derimot ser det ut til å ha økt ytterligere de senere årene.

På den positive siden kan det sies at

- skolen er av de arbeidsplassene som gir mest innflytelse i utførelsen av eget arbeid
- arbeidet i skolen gir store faglige utfordringer. Bare ansatte i helsevesenet, offentlige tjenestemenn og bedriftsledere føler at de har like store eller større faglige utfordringer.
- skolen gir stor stillingsmessig trygghet. Det må likevel sies at nesten $\frac{1}{4}$ av lærerne i den videregående skolen mener de står i fare for å miste jobben.
- arbeidet i skolen gir stor anledning til sosial stimulering og kontakt med andre.

På den negative siden kan det sies at

- lærerne er den yrkesgruppen som oppholder seg mest i arbeidslokaler med dårlig luftkvalitet.
- ansatte i skolen er oftest i konflikt utad, dvs. med elever og foreldre.
- de fysiske og psykiske ettervirkningene av arbeidet i skolen er store, der det er de kvinnelige grunnskolelærerne som har mest ettervirkninger.
- mulighetene for etterutdanning for lærerne er forholdsvis dårlige sammenlignet med andre yrker. Vi sammenligner da med en del andre yrker som har tilsvarende utdanningslengde og ansvar. Dårligst er mulighetene for etterutdanning i grunnskolen.

- forberedelser til undervisningen og arbeid som gjøres i forhold til pårørende, utføres stort sett under betingelser som innebærer liten personlig arbeidsplass, mye forstyrrelser og dårlig tilgang til telefon.

At de ansatte i skolen har god helse, den høyeste levealdere og stor motivasjon, skyldes neppe arbeidsmiljøet i skolen. Derimot kan det kanskje som en sluttkommentar sies at det å overleve som lærer krever god helse og sterke idealer.

Referanser

Christiansen, J.M. (1994): *Psykisk arbeidsmiljø blant medlemmer af Danmarks Lærforening*. Delrapport 6. Center for Alternativ Samfundsanalyse (CASA).

Mykletun, R. og E. Bru (1992): *Ungdomsskolelæreres arbeidssituasjon*. Rapport nr. 66. Rogalandforskning.

Statistisk sentralbyrå (1995): *Arbeidsmiljø 1993*. Norges offisielle statistikk C 228.

Øverås, S. (1995): *Helseboka 1995*. Helse og helseulikheter s. 67-73, Statistiske analyser. Statistisk sentralbyrå.

Vedlegg 1

1. Arbeidsmiljøundersøkelsen blant ansatte i skolen 1995 - utvalg og frafall

Etter en purring, hvor nytt IO-brev og spørreskjema ble sendt ut til de som ikke hadde svart etter første utsending, oppnådde vi til slutt 66,5 prosent svar. Dette er en svarprosent som ligger noe over det vi vanligvis får ved postale undersøkelser. Svarpremiering ved at alle som sendte inn spørreskjemaet i utfylt stand fikk delta i uttrekning av gavekort, ett på kr 2 000, ett på kr 1 000 og to på kr 500, kan være én forklaring på dette. Men også det at undersøkelsen omfatter en gruppe høyt utdannede og godt motiverte personer, kan også ha vært en medvirkende årsak.

Frafall fører til utvalgsskjevhet når fordelingen av et bestemt kjennemerke er annerledes blant de som svarte (nettutvalget), enn blant de som ble forsøkt intervjuet (bruttoutvalget). Utvalgsskjevhet i forhold til et kjennemerke medfører nødvendigvis ikke at nettoutvalget er skjevt i forhold til andre kjennemerker. Omvendt innebærer godt samsvar mellom fordelingene i netto- og bruttoutvalget for et eller flere kjennemerker ikke noen garanti for at utvalget ikke er skjevt på andre kjennemerker.

Tabell 1 viser hvordan kjennemerkene kjønn, alder, landsdel, boområde og stillingstype er fordelt i bruttoutvalg, frafall og nettoutvalg. Tabellen viser kun små skjevheter. Kvinner er litt svakere representert i nettoutvalget enn i bruttoutvalget, men dette er innenfor de statistiske marginene for tilfeldig variasjon og kan derfor ikke tillegges betydning. Aldersmessig ser vi at det er de helt unge, dvs. de under 29 år og de middelaldrende som er svakest representert i nettoutvalget. Også her er avviket så lite at det ikke kan tilskrives noen systematisk årsak. Frafallet blant de helt unge kan selvsagt skyldes det forhold at folk i denne alderen er noe mindre stabile og etablerte enn de som er eldre. Det er også tendenser til regionale skjevheter der skoleansatte bosatt i Oslo/Akershus og Nord-Norge er noe underrepresentert i forhold til resten av landet i nettoutvalget. Det samme er lærere bosatt i landområder i forhold til byområder. Når det gjelder stillingstype, ser vi av nettoutvalget at det er en litt svakere svartendens blant grunnskolelærerne enn blant lærere i videregående skole og rektorer og inspektører. Alt i alt er avvikene mellom brutto- og nettoutvalg små og ligger stort sett innenfor marginene for tilfeldig variasjon. Den vil derfor ha liten statistisk betydning.

Tabell 1. Tallet på personer i bruttoutvalget, frafall og nettoutvalg, etter kjønn, alder, landsdel, boområde og stillingstype

	Bruttoutvalg		Frafall		Nettoutvalg	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent
I alt	2 000	100	670	33,5	1330	66,5
Kjønn						
Menn	1 044	52,2	341	50,9	703	52,9
Kvinner	956	47,8	329	49,1	627	47,1
Alder						
20-29 år	99	5,0	46	6,9	53	4,0
30-39 år	325	16,3	103	15,4	222	16,7
40-49 år	782	39,1	276	41,2	506	38,1
50-59 år	613	30,6	196	29,2	417	31,3
60-67 år	181	9,0	49	7,3	132	9,9
Landsdel						
Oslo/Akershus	281	14,1	101	15,1	180	13,5
Østlandet ellers	559	28,0	184	27,5	375	28,2
Agder og Rogaland	289	14,4	94	14,0	195	14,7
Vestlandet	396	19,8	123	18,3	273	20,5
Trøndelag	196	9,8	59	8,8	137	10,3
Nord-Norge	279	13,9	109	16,3	170	12,8
Boområde						
By	883	43,4	292	43,6	591	44,4
Land	1 117	56,6	378	56,4	793	55,6
Stillingstype						
Grunnskole, lærere	700	35,0	255	38,1	445	33,5
Grunnskole, administrasjon	300	15,0	96	14,3	204	15,3
Ungdomsskole, lærere	700	35,0	230	34,3	470	35,3
Ungdomsskole, administrasjon	300	15,0	89	13,3	211	15,9

2. Utvalgsvarians

Den usikkerhet man får i resultatene fordi man bare bygger på opplysninger om en del av befolkningen som undersøkelsen dekker, kalles utvalgsvarians. Standardavviket er et mål på denne usikkerheten. Størrelsen på standardavviket avhenger blant annet av tallet på observasjoner i utvalget, og av fordelingen til det aktuelle kjennemerket i hele befolkningen som omfattes av undersøkelsen. Standardavviket kan anslås ved hjelp av observasjonene i utvalget.

Statistisk sentralbyrå har ikke foretatt spesielle beregninger av slike anslag for tallene i de vedlagte tabellene, men tabell 2 viser størrelsen på standardavviket for observerte prosentandeler ved ulike utvalgstørrelser.

Ved hjelp av standardavviket er det mulig å beregne et intervall som med en bestemt sannsynlighet inneholder den sanne verdi av en beregnet størrelse (den verdien vi ville ha fått dersom vi hadde foretatt en totaltelling i stedet for en utvalgsundersøkelse). Slike intervaller kalles konfidensintervaller dersom de er konstruert på en bestemt måte: La M være den beregnede størrelsen og S være et anslag for standardavviket til M . Konfidensintervallet blir da intervallet med grenser $(M - 2S)$ og $(M + 2S)$. Denne metoden gir med ca. 95 prosent sannsynlighet et intervall som inneholder den sanne verdi.

Følgende eksempel illustrerer hvordan en kan bruke tabell 2 for å finne konfidensintervaller: Anslaget på standardavviket til et observert prosenttall på 70 er 3,2 når antall observasjoner er 200. Konfidensintervallet for den sanne verdi får grensen $70 \pm 2 \cdot 3,2$ dvs. det strekker seg fra 63,6 til 76,4 prosent.

Som det fremgår av tabellen, øker størrelsen på standardavviket når antallet observasjoner synker. Ved mindre enn 25 observasjoner blir konfidensintervallet og dermed usikkerheten så stor, at det ikke lenger er forsvarlig å offentliggjøre prosentberegninger basert på så få observasjoner.

Ofte er det ønskelig å sammenligne prosenttall for flere grupper. Da er det viktig å være oppmerksom på at når 2 usikre tall sammenlignes, vil usikkerheten på forskjellen mellom dem vanligvis bli større en usikkerheten knyttet til hvert enkelt tall.

3. Innsamlings- og bearbeidingsfeil

I enhver undersøkelse, både i totaltellinger og utvalgsundersøkelser, vil det forekomme svar som er feil. Feilene kan oppstå både i forbindelse med innsamlingen og under bearbeidningen. Når en har rettet opp feil så langt det er mulig, er erfaringen at de statistiske resultatene i de fleste tilfeller påvirkes forholdsvis lite av slike feil. Virkningen av feil kan likevel være av betydning i noen tilfeller.

Feil under innsamlingen, målefeil, kan defineres som avvik mellom intervjupersonens sanne verdi (svar) og verdien slik den er målt eller registrert i undersøkelsen. Avvik kan oppstå både ved at intervjupersonen avgir feil svar, eller ved at intervjueren taster inn feil. Målefeil som skyldes at intervjupersonen avgir feil svar kan oppstå på mange måter. Det kan skyldes vansker med å huske forhold tilbake i tiden. Det kan skyldes misforståelser av spørsmål. Når det blir spurt om forhold som folk erfaringsmessig finner kompliserte, må en regne med å få en del feilaktige svar. Målefeil kan også

Tabell 2. Størrelsen på standardavviket. Prosent

n	P								
	5(95)	10(90)	15(85)	20(80)	25(75)	30(70)	35(65)	40(60)	50(50)
25	4,4	6,1	7,3	8,2	8,8	9,4	9,7	10,0	10,2
50	3,1	4,3	5,1	5,7	6,2	6,5	6,8	7,0	7,1
75	2,5	3,5	4,1	4,6	5,0	5,3	5,5	5,7	5,8
100	2,2	3,0	3,6	4,0	4,3	4,6	4,8	4,9	5,0
150	1,8	2,5	2,9	3,3	3,5	3,8	3,9	4,0	4,1
200	1,5	2,1	2,5	2,8	3,1	3,2	3,4	3,5	3,5
250	1,4	1,9	2,3	2,5	2,7	2,9	3,0	3,1	3,2
300	1,3	1,7	2,1	2,3	2,5	2,6	2,8	2,8	2,9
350	1,2	1,6	1,9	2,1	2,3	2,4	2,5	2,6	2,7
400	1,1	1,5	1,8	2,0	2,2	2,3	2,4	2,4	2,5
450	1,0	1,4	1,7	1,9	2,0	2,2	2,2	2,3	2,4
500	1,0	1,3	1,6	1,8	1,9	2,0	2,1	2,2	2,2
600	0,9	1,2	1,5	1,6	1,8	1,9	1,9	2,0	2,0
700	0,8	1,1	1,3	1,5	1,6	1,7	1,8	1,8	1,9
800	0,8	1,1	1,3	1,4	1,5	1,6	1,7	1,7	1,8
900	0,7	1,0	1,2	1,3	1,4	1,5	1,6	1,6	1,7
1000	0,7	0,9	1,1	1,3	1,4	1,4	1,5	1,5	1,6
1100	0,7	0,9	1,1	1,2	1,3	1,4	1,4	1,5	1,5
1200	0,6	0,9	1,0	1,1	1,2	1,3	1,4	1,4	1,4
1300	0,6	0,8	1,0	1,1	1,2	1,3	1,3	1,3	1,4
1400	0,6	0,8	0,9	1,1	1,1	1,2	1,3	1,3	1,3

oppstå fordi visse spørsmål av enkelte oppfattes som ømtålige. Intervjupersonen kan i slike tilfeller bevisst gi feilaktige svar. De vurderinger som ligger til grunn for svaret kan også bli påvirket av hva intervjupersonen oppfatter som sosialt ønskelig.

Bearbeidingsfeil er avvik mellom den verdien som registreres inn og den verdien som til slutt rapporteres ut. Slike feil kan oppstå for eksempel under koding av inntekt og yrke, eller feil i avledninger (omkodinger). Gjennom maskinelle kontroller har man søkt å finne feil og rette opp disse. Det er imidlertid klart at ikke alle måle- og bearbeidingsfeil oppdages.

ARBEIDSMILJØ BLANT LÆRERE

Dette skjemaet besvares ved at du setter kryss i ruten som står ved det svaret du vil gi, eller ved at svaret skrives på en linje som er avsatt til dette. Forsøk å svare på alle spørsmålene slik skjemaet er lagt opp. Dersom du synes ett eller flere spørsmål passer dårlig, kryss likevel utenfor det svaralternativet som passer best. Skriv i skjemaet ved siden av dersom du vil gi kommentarer.

Dersom du ikke arbeider som lærer lenger, skal du bare besvare spørsmålene i det skyggelagte feltet på side 2. Etter at du har besvart skjemaet, legger du det i svarkonvolutten som er lagt ved og sender den i posten så snart som mulig. På forhånd takk for hjelpen.

1. Arbeider du fortsatt som lærer?

Ja

Nei

1

2

Besvares bare dersom du har sluttet som lærer.

1b. Når sluttet du? _____ måned _____ år

1c. Hva var den viktigste grunnen til at du sluttet? _____

1d. Er du fortsatt yrkesaktiv?

1

Ja

2

Nei

Hvilket yrke har du? _____

SLUTT. Takk for hjelpen.

Legg skjemaet i returkonvolutt og send den i posten så snart som mulig.

2. Hva er navn og adresse på skolen hvor du er ansatt nå? Dersom du er ansatt ved flere skoler, ønsker vi opplysninger om den skolen hvor du har flest timer.

Navn og adresse på skolen: _____

3a. Hvilken type skole er dette?

- 1 Barneskole
2 Kombinert barne- og ungdomsskole
3 Ungdomsskole
4 Videregående skole
5 Annen skole, spesifiser _____

3b. Besvares av lærere i grunnskolen. Er skolen udelt, fådelt eller fulldelt?

- 1 Udelt
2 Fådelt
3 Fulldelt

3c. Besvares av lærere i videregående skole. Hvilken type skole er dette?

- 1 Allmennfaglig skole (AF,ØK,MU,ID,D)
2 Yrkesfaglig skole
3 Kombinert skole

4. Hvor mange lærere, elever og klasser er det på denne skolen? Hvis mulig, oppgi skolens tall pr. 01.10. 1994.

Antall lærere: _____ Vet ikke

Antall elever: _____ Vet ikke

Antall klasser: _____ Vet ikke

ANSETTELSESFORHOLD

5. Hvilken tilsetningsform har du på denne skolen?

- 1 Fast stilling
 - 2 Oppsigelig stilling
 - 3 Vikariat
 - 4 Tidsavgrenset/midlertidig
 - 5 Annen tilsetting, spesifiser _____
-

6. Hvilken stilling har du?

- 1 Ren undervisningsstilling
 - 2 Rektor
 - 3 Inspektør
 - 4 Hovedlærer
 - 5 Annen stilling, spesifiser _____
-

7. Er du pålagt andre særfunksjoner/spesielle ansvarsområder i tillegg til ren undervisning?

Her kan du krysse av for flere funksjoner

Ikke pålagt tilleggsfunksjoner

Rådgiver

Sosiallærer

Klassestyrer

Samlingsstyrer

Andre funksjoner, spesifiser _____

8. Kryss av for den utdanningskompetansen du har?

- 1 Førskolelærer
 - 2 Lærer
 - 3 Adjunkt
 - 4 Adjunkt med opprykk
 - 5 Lektor
 - 6 Lektor med opprykk
 - 7 Morsmåslærer
 - 8 Uten godkjent lærerutdanning
 - 9 Annet, spesifiser: _____
-

9. Hvilken faktisk stillingsandel (i prosent) har du ved denne skolen inneværende år: _____ prosent

10. Dersom du har mindre enn 100% stilling - hva er den viktigste årsaken til reduksjonen?

- 1 Annen stilling/annet arbeid
 - 2 For stor arbeidsbyrde
 - 3 Omsorg for egne barn
 - 4 Omsorg for øvrig familie
 - 5 Helsemessige grunner
 - 6 Fikk ikke større stilling
 - 7 Utdanning
 - 8 Annet, spesifiser _____
-

11. Hvor lenge har du vært ansatt på denne skolen?

Antall år _____ og måneder _____

12. Hvor lenge har du hatt din nåværende stillingsbetegnelse? *Jfr. spørsmål 6.*

Antall år _____ og måneder _____

13. Hvor lenge har du tilsammen arbeidet i skoleverket?

Antall år _____ og måneder _____

14. Har du idag noen form for permisjon eller pensjon? *Kryss av for de aktuelle alternativene, og oppgi hvor stor andel av jobben det utgjør. Gå til spørsmål 15 dersom du ikke har permisjon eller pensjon.*

- Sykepermisjon → Hvor lenge? Antall måneder: _____ Hvor stor andel av jobben? ____ prosent.
- Annen permisjon → Hvor lenge? Antall måneder: _____ Hvor stor andel av jobben? ____ prosent.
- Uførepensjon → Hvor lenge? Antall måneder: _____ Hvor stor andel av jobben? ____ prosent.

15. Har du i din undervisning ansvar for elever som kjennetegnes ved noen av følgende forhold? (*Kryss av for hvert forhold som er nevnt, og oppgi antall elever der det er aktuelt.*)

	Nei	Ja	Antall elever		Nei	Ja	Antall elever
a Lese- og/eller skrivevansker	☐	☐	→ _____	e Atferdsvansker.....	☐	☐	→ _____
b Generelle lærevansker.....	☐	☐	→ _____	f Omsorgssvikt i hjemmet.....	☐	☐	→ _____
c Psykisk utviklingshemming	☐	☐	→ _____	g Lite skolemotiverte.....	☐	☐	→ _____
d Sansesvikt (hørsel, syn).....	☐	☐	→ _____	h Ikke norsk som morsmål.....	☐	☐	→ _____

16a. Mener du at du står i fare for å miste arbeidet ditt?

- 1 Ja, på grunn av nedlegging → 16b
- 2 Ja, på grunn av innskrenkning → 16b
- 3 Ja, på grunn av nye kompetansekrav → 16b
- 4 Ja, av andre årsaker → 16b
- 5 Nei → 17
- 9 Vet ikke → 17

16b. Skyldes dette reform 94?

- 1 Ja
- 2 Nei

17. Hvordan vurderer du mulighetene dine for å få en jobb som er tilsvarende eller bedre enn den du har nå på en annen arbeidsplass i eller utenfor skolen?

- 1 Svært gode
- 2 Gode
- 3 Middels
- 4 Dårlige
- 5 Svært dårlige
- 9 Vet ikke

18. I forbindelse med innføring av den nye arbeidstidstidsavtalen har lærerne tilstedeværelsesplikt på 190 timer i skoleåret. Hvor mange timer av 190-timersrammen har du bundet fast hver uke?

- 1 0 timer → *Gå til spørsmål 21.*
- 2 1 time
- 3 2 timer
- 4 3 timer
- 5 4 timer
- 6 5 timer

19. Hvordan virker bindingen inn på din arbeidssituasjon? (*Besvares bare av de som har bundet tid*)

- 1 Det skaper mye stress
- 2 Det skaper noe stress
- 3 Det har ingen særlig innvirkning
- 4 Det skaper mer ro
- 9 Vet ikke

20. Hvordan opplever du innholdet/bruken av timen/timene? (*Besvares bare av de som har bundet tid.*)

- 1 Svært fornuftig
- 2 Fornuftig
- 3 Mindre fornuftig
- 4 Lite fornuftig

ARBEIDSMILJØ

21. Er du i ditt daglige arbeid utsatt for noen av følgende problemer, og i tilfelle hvor stor del av arbeidsdagen?
(For hvert spørsmål skal du svare ved å krysse av for det svaralternativet som passer best).

	Nesten hele tiden	Omtrent ¾ av tiden	Omtrent ½ av tiden	Omtrent ¼ av tiden	Sjelden eller aldri	Ikke aktuelt	
a	Hvor mye av arbeidstiden er <u>arbeidsmengden</u> så stor at du ikke har tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet?	1	2	3	4	5	6
b	Hvor mye av tiden kan <u>du selv</u> bestemme når du vil ta pauser fra arbeidet, f.eks. for å strekke på bena?....						
c	Hvor mye av tiden krever jobben at du må <u>konsentrere deg/være oppmerksom</u> for å hindre feil?..						
d	Hvor mye av tiden er arbeidstempoet ditt <u>styrt</u> av.. tidsfrister og fastlagte rutiner?.....						
e	arbeidskamerater og kolleger?.....						
f	arbeidsledelsen.....						
g	Hvor mye av tiden har du å gjøre med <u>personer utenom arbeidsplassen</u> ? (Det tenkes <i>ikke</i> her på foreldre)						
h	Hvor mye av tiden har du så mange <u>ulike arbeidsoppgaver</u> at det blir vanskelig å konsentrere seg om hver enkelt oppgave?						
i	Hvor mye av tiden har du vanskelig for å se direkte <u>resultater eller nytte</u> av det du gjør?						
j	Hvor mye av tiden er det <u>så sterk støy</u> at en må stå inntil hverandre og rope for å bli hørt?.....						
k	Hvor mye av tiden er du utsatt for <u>tørr luft</u> ?.....						
l	Hvor mye av tiden arbeider du <u>stående eller gående</u> ?..						
m	Hvor mye av tiden arbeider du med <u>hendene løftet</u> i høyde med skuldrene eller høyere?.....						
n	Hvor mye av tiden arbeider du i <u>framoverbøyde stillinger</u> uten å støtte deg med hender eller armer?....						
o	Hvor mye av tiden arbeider du i <u>andre stillinger</u> som gir deg <u>konstant belastning på ryggen</u>						
p	Hvor mye av tiden bruker du utstyr eller tekniske hjelpemidler som <u>ikke er hensiktsmessig utformet</u> for det arbeidet du skal utføre?.....						

ETTERUTDANNING

22. Har du fått noen kurs e.l. i forbindelse med jobben din på denne skolen i løpet av de siste 12 månedene?

(Ta bare med kurs som helt eller delvis er betalt av din arbeidsgiver. Regn ikke med læretid eller kurs i forbindelse med tillitsmannsarbeid, arbeidsmiljø-loven e.l. R egn heller ikke med vanlig opplæring innenfor 190-timers ramma og de 5 kursdagene. Kurs som helt er betalt av deg selv skal ikke tas med.)

- 1 Ja
2 Nei

23. Hvor mange dager har du vært på slike kurs i løpet av de siste 12 månedene?

_____ antall hele dager

24. Hvilken type kurs har dette vært?

25. Føler du at du har behov for mer utdanning eller kurs i din nåværende jobb enn det du hittil har fått?

- 1 Ja
2 Nei

SELVSTENDIGHET I ARBEIDET

26. Vil andre på arbeidsplassen din få problemer med å få utført arbeidet sitt hvis du må være borte fra jobben en dag uten å ha meldt fra på forhånd?

- 1 Ja, store problemer
2 Ja, men små problemer
3 Nei

27. I hvilken grad kan du vanligvis selv bestemme rekkefølgen av eller planlegge dine arbeidsoppgaver i løpet av dagen? Bestemmer du selv i høy grad, i noen grad, eller i liten grad?

- 1 I høy grad
2 I noen grad
3 I liten grad

28. Hender det at elever/foreldre blander seg i hvordan du gjør jobben din på en måte som oppleves byrdefullt?

- 1 Ofte
2 Av og til
3 Sjelden
4 Aldri

ENDRINGER I ARBEIDET

29. Har omstilling eller omorganisering på din nåværende arbeidsplass ført til at du, i løpet av de siste 4 årene har fått..

Sett ett kryss for hver linje	Ja	Nei
	1	2
a nye arbeidsoppgaver.....	☐	☐
b nye personer å jobbe sammen med	☐	☐
c ny arbeidstid	☐	☐
d oppsigelsesvarsel	☐	☐
e overføringsvarsel	☐	☐

30. Synes du forholdene er blitt bedre eller dårligere, eller synes du de er uforandret på følgende områder?

Sett ett kryss for hver linje	Bedre	Uforandret	Dårligere
	1	2	3
a fysisk arbeidsmiljø	☐	☐	☐
b ledelse og styring	☐	☐	☐
c frihet i arbeidet	☐	☐	☐
d faglig utviklingsmulighet...	☐	☐	☐
e konflikter	☐	☐	☐

VURDERING AV FORHOLD I ARBEIDET

31. Hvordan passer følgende beskrivelse på din nåværende jobb? Er det helt riktig, nokså riktig, nokså uriktig eller helt uriktig ...

Sett ett kryss for hver linje

	Helt riktig	Nokså riktig	Nokså uriktig	Helt uriktig
	1	2	3	4
a at jobben er godt betalt?	☐	☐	☐	☐
b at det er gode muligheter for opprykk/forfremmelse?....	☐	☐	☐	☐
c at jobben er sikker og stabil?.....	☐	☐	☐	☐
d at arbeidsmiljøet er godt?	☐	☐	☐	☐
e at arbeidet er interessant?	☐	☐	☐	☐
f at arbeidet gir mulighet for faglig utvikling?	☐	☐	☐	☐
g at arbeidet innebærer kontakt med andre mennesker?....	☐	☐	☐	☐
h at arbeidet gir deg mulighet til å gi andre mennesker hjelp og omsorg?	☐	☐	☐	☐
i at arbeidet er slik at du kan arbeide selvstendig?	☐	☐	☐	☐

32. Opplever du på arbeidsplassen din ofte, av og til, sjelden eller aldri dårlige forhold:

Sett ett kryss for hver linje

	Ofte	Av og til	Sjelden	Aldri	Ikke aktuelt
	1	2	3	4	6
a mellom ledelse og ansatte?	☐	☐	☐	☐	☐
b mellom ansatte?	☐	☐	☐	☐	☐
c mellom ansatte og elever/foreldre?	☐	☐	☐	☐	☐

33. Hvor ofte hender følgende? Vil du si at det hender daglig, et par ganger i uken, ca. en gang i uken, et par ganger i måneden, eller hender det aldri..

Sett ett kryss for hver linje

	Ja, daglig	Ja, et par ganger i uken	Ja, ca en gang i uken	Ja, et par ganger i måneden	Nei
	1	2	3	4	5
a at du føler deg ille til mote eller nedfor pga kritikk eller vanskeligheter på jobben?	☐	☐	☐	☐	☐
b at du er utsatt for vold eller trussel om vold på din arbeidsplass?	☐	☐	☐	☐	☐
c at du selv blir utsatt for plaging eller ubehagelig erting av arbeidskamerater?	☐	☐	☐	☐	☐
d at du blir utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet, kommentarer e.l.?.....	☐	☐	☐	☐	☐

34. Hvordan passer følgende beskrivelse på din nåværende jobb?

Sett ett kryss for hver linje.

	Helt riktig 1	Nokså riktig 2	Nokså uriktig 3	Helt uriktig 4
a Jeg blir tatt med på råd når det tas viktige avgjørelser som angår meg	☐	☐	☐	☐
b Arbeidsoppgavene mine blir lagt opp slik at jeg får størst mulig selvstendighet.....	☐	☐	☐	☐

35. Syns du arbeidsmiljøet ditt, der du jobber til daglig, er svært bra, bra, dårlig eller svært dårlig med hensyn til..

Sett ett kryss for hver linje

	Svært bra 1	Bra 2	Dårlig 3	Svært dårlig 4
a Støy? (fra f.eks. mennesker, maskiner, eller trafikk).....	☐	☐	☐	☐
b Inneklima? (ventilasjon, temperatur, trekk el.).....	☐	☐	☐	☐
c Arbeidslokaler? (dagslys, størrelse, tilgang på spiserom o.l.).....	☐	☐	☐	☐
d Tilrettelegging av dine arbeidsoppgaver? (syns du at du får utført arbeidsoppgavene dine på en hensiktsmessig måte?).....	☐	☐	☐	☐

36. Vil du si at du får for mye informasjon, noe informasjon eller lite informasjon om virksomhetens planer og budsjett?

- 1 Mye
- 2 Noe
- 3 Lite
- 9 Vet ikke

37. Hvor psykisk belastende synes du arbeidet ditt er?

Er det ...

- 1 Svært belastende
- 2 Noe belastende, eller
- 3 Ikke belastende
- 9 Vet ikke

SAMARBEID OG ARBEIDSKLIMA

38. Hvordan er forholdet mellom de ansatte på din avdeling/arbeidsplass? Er det helt riktig, nokså riktig, nokså uriktig eller helt uriktig at...

Sett ett kryss for hver linje

	Helt Riktig 1	Nokså riktig 2	Nokså uriktig 3	Helt uriktig 4	Vet ikke 9
a man er åpen for forslag og initiativ	☐	☐	☐	☐	☐
b man oppmuntrer hverandre og løser problemene i fellesskap	☐	☐	☐	☐	☐
c hver passer sitt.....	☐	☐	☐	☐	☐
d man er innbyrdes splittet.....	☐	☐	☐	☐	☐
e det er åpne konflikter og klikkdannelser.....	☐	☐	☐	☐	☐

FYSISKE OG PSYKISKE BELASTNINGER

39a. Har du egen kontorarbeidsplass på skolen?

1 Ja → **39b**

2 Nei → **40a**

39b. Beskrivelse av kontorarbeidsplassen:

Hvor mange lærere har vanligvis arbeidsplass i samme rom som deg? Antall lærere _____

Omtrent hvor stort er rommet? Her holder det om du oppgir ca-mål dersom du er usikker? Kvm _____

39c Hvordan er arbeidsplassen din når det gjelder plass, arbeidsro og hjelpemidler?

Sett ett kryss for hver linje.

	Ja	Nei
	1	2
Synes du arbeidsplassen er stor nok til de bøker og det utstyr du har?	☐	☐
Er arbeidsplassen tilstrekkelig uforstyrret?	☐	☐
Har du rimelig tilgang til telefon ved arbeidsplassen?	☐	☐
Har du adgang til å bruke datamaskin i utførelse av arbeidet?	☐	☐

	Daglig	Ca et	Ca en	Et par	Aldri
		par ganger	gang	ganger i	
		i uken	i uken	måneden	
	1	2	3	4	5
40a. Hvor ofte hender det at du ikke kan la være å tenke på jobben når du har fri?.....	☐	☐	☐	☐	☐

40b. Hvor ofte hender det at du har problemer med å sove fordi det å tenke på jobben holder deg våken?.....	☐	☐	☐	☐	☐
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------

	Daglig	Ca et	Ca en	Et par	Aldri
		par ganger	gang	ganger i	
		i uken	i uken	måneden	
	1	2	3	4	5
41. Hvor ofte etter dagens arbeid har du vondt i..					
<i>Sett ett kryss for hver linje</i>					
a i øvre del av ryggen eller nakken.....	☐	☐	☐	☐	☐
b i nedre del av ryggen.....	☐	☐	☐	☐	☐
c i skuldre eller armer.....	☐	☐	☐	☐	☐
d i håndledd eller hender.....	☐	☐	☐	☐	☐
e i hofter, ben, knær eller føtter.....	☐	☐	☐	☐	☐

	Daglig	Ca et	Ca en	Et par	Aldri
		par ganger	gang	ganger i	
		i uken	i uken	måneden	
	1	2	3	4	5
42a. Hvor ofte føler du deg fysisk utmattet når du kommer hjem fra arbeid?.....	☐	☐	☐	☐	☐
42b. Hvor ofte føler du deg psykisk/mentalt sliten når du kommer hjem fra arbeid?.....	☐	☐	☐	☐	☐

HELSE

43. Har du i løpet av de siste 6 måneder ofte, av og til eller aldri..

Sett ett kryss for hver linje

	Ofte	Av og til	Aldri
	1	2	3
a vært plaget av svært kraftig hjertebank uten at du på forhånd har anstrengt deg?..	☐	☐	☐
b vært plaget av nervøsitet, angst eller rastløshet?.....	☐	☐	☐
c følt deg deprimert og nedfor, slik at du ikke orker noe?.....	☐	☐	☐

44. Hvor mange fraværsdager har du hatt siden nyttår på grunn av egen sykdom?

_____ antall dager.

45. Har du noen sykdom eller lidelse av mer varig karakter, noen virkning av skade eller noe handikap?

1 Ja ———> 46

2 Nei ———> 49

46. Kan noen av de sykdommer, skader eller lidelser du har, føres tilbake til arbeidsmiljøet i nåværende jobb?

1 Ja

2 Nei

9 Vet ikke

47. Kan noen av de sykdommer, skader eller lidelser du har, føres tilbake til arbeidsmiljøet i tidligere jobb?

1 Ja

2 Nei

9 Vet ikke

48. Har du noen sykdommer eller funksjons-hemminger som gjør at du ikke kan ta arbeid som ellers kunne ha vært aktuelt for deg dersom du skulle ønske ny jobb?

1 Ja

2 Nei

9 Vet ikke

49. Hvordan vurderer du din egen helse sånn i sin alminnelighet? Vil du si at den er meget god, god, verken god eller dårlig, dårlig eller meget dårlig?

1 Meget god

2 God

3 Verken god eller dårlig

4 Dårlig

5 Meget dårlig

HOLDNINGER TIL ARBEID

50. Ulike mennesker legger vekt på forskjellige ting ved en jobb. Vil du si det er svært viktig, ganske viktig, mindre viktig, eller ikke viktig i det hele tatt..

Sett ett kryss for hver linje

	Svært viktig	Ganske viktig	Mindre viktig	Ikke viktig
	1	2	3	4
a at jobben er godt betalt?	☐	☐	☐	☐
b at det er gode muligheter for opprykk/forfremmelse?.....	☐	☐	☐	☐
c at jobben er sikker og stabil?.....	☐	☐	☐	☐
d at arbeidsmiljøet er godt?	☐	☐	☐	☐
e at arbeidet er interessant?	☐	☐	☐	☐
f at arbeidet gir mulighet for faglig utvikling?	☐	☐	☐	☐
g at arbeidet innebærer kontakt med andre mennesker?.....	☐	☐	☐	☐
h at arbeidet gir deg mulighet til å gi andre mennesker hjelp og omsorg?	☐	☐	☐	☐
i at arbeidet er slik at du kan arbeide selvstendig?	☐	☐	☐	☐

51. Hva beskriver best din egen holdning til arbeid?

- 1 Lønnen er absolutt viktigst
2 Lønnen er til en viss grad viktigere enn arbeidets innhold
3 Arbeidets innhold er til en viss grad viktigere enn lønnen
4 Arbeidets innhold er absolutt viktigst

FAGFORENINGSMEDLEMSKAP

52. Hvilket fagforbund er du medlem av?

- 1 Lærerforbundet
2 Norsk Lærerlag
3 Skolenes Landsforbund
4 Lærernes Yrkesforbund
5 Norsk Skolelederforbund
6 Annet forbund, spesifiser _____
7 Ikke medlem av noe forbund

SIVILSTAND

53. Hva er din sivilstand?

- 1 Ugift
2 Gift
3 Samboende
4 Skilt/separert
5 Enke/enkemann

SLUTT.

Etter et du har fylt ut skjemaet, ber vi deg legge det i den frankerte svarkonvolutten som sendes til Statistisk sentralbyrå så fort som mulig.

TAKK FOR HJELPEN.

De sist utgitte publikasjonene i serien Rapporter

Recent publications in the series Reports

- 96/1 E. Bowitz, N.Ø. Mæhle, V.S. Sasmitawidjaja and S.B. Widoyono: MEMLI - The Indonesian Model for Environmental Analysis: Technical Documentation. 1996. 70s. 95 kr. ISBN 82-537-4223-1
- 96/2 A. Essilfie: Investeringer, kostnader og gebyrer i den kommunale avløpssektoren: Resultater fra undersøkelsen i 1995. 1996. 36s. 80 kr. ISBN 82-537-4239-8
- 96/3 Resultatkontroll jordbruk 1996: Gjennomføring av tiltak mot forurensninger. 1996. 85s. 95 kr. ISBN 82-537-4244-4
- 96/4 Å. Osmunddalen og T. Kalve: Bofaste innvandreres bruk av sosialhjelp 1987-1993. 1996. 33s. 80 kr. ISBN 82-537-4245-2
- 96/5 S. Blom: Inn i samfunnet? Flyktningkull i arbeid, utdanning og på sosialhjelp. 1996. 84s. 95 kr. ISBN 82-537-4249-5
- 96/6 J.E. Finnvoll: Kommunale helsetilbud: Organisering, ulikhet og kontinuitet. 1996. 70s. 95 kr. ISBN 82-537-4221-5
- 96/7 Offentlig sektor i Norge: Strukturelle hovedtrekk og utvikling i perioden 1988-1994. 1996. 43s. 80 kr. ISBN 82-537-4268-1
- 96/8 K.E. Rosendahl: Helseeffekter av luftforurensning og virkninger på økonomisk aktivitet: Generelle relasjoner med anvendelse på Oslo. 1996. 40s. 80 kr. ISBN 82-537-4277-0
- 96/9 S.-E. Mamelund og J.-K. Borgan: Kohort- og periodedødelighet i Norge 1846-1994. 1996. 236s. 165 kr. ISBN 82-537-4278-9
- 96/10 A. Schjalm: Kvalitetsundersøkelsen for Folke- og bolig telling 1990. 1996. 36s. 80 kr. ISBN 82-537-4279-7
- 96/11 K. Skrede og M. Ryen: Levekår i støpeskjeen. Status og utvikling i ungdomsgenerasjonenes materielle levekår 1990-1995. 1996. 80s. 95 kr. ISBN 82-537-4284-3
- 96/12 K.H. Alfsen, P. Boug and D. Kolsrud: Energy Demand, Carbon Emissions and Acid Rain: Consequences of a Changing Western Europe. 1996. 26s. 80 kr. ISBN 82-537-4285-1
- 96/13 M.W. Arneberg: Theory and Practice in the World Bank and IMF Economic Policy Models: Case study Mozambique. 1996. 28s. 80 kr. ISBN 82-537-4296-7
- 96/14 O. Skorge, F. Foyn og G. Frengen: Forsknings- og utviklingsvirksomhet i norsk industri 1993. 1996. 57s. 95 kr. ISBN 82-537-4306-8
- 96/15 K.O. Oftedal: Framskrivning av markeds-situasjonen for helse- og sosialpersonell fram mot år 2030. 1996. 66s. 95 kr. ISBN 82-537-4307-6
- 96/16 M.I. Hansen, T.A. Johnsen og J.Ø. Oftedal: Det norske kraftmarkedet til år 2020: Nasjonale og regionale fremskrivninger. 1996. 39s. 80 kr. ISBN 82-537-4316-5
- 96/17 K. Flugsrud og K. Rypdal: Utslipp til luft fra innenriks sjøfart, fiske og annen sjøtrafikk mellom norske havner. 1996. 52s. 95 kr. ISBN 82-537-4321-1
- 96/18 T. Fæhn og T. Hægeland: Effektive satser for næringsstøtte 1994. 1996. 79s. 95 kr. ISBN 82-537-4323-8
- 96/19 A. Bråten og L. Sandberg: Priser på jordbruksvarer: En analyse av statistiske kilder. 1996. 84s. 95 kr. ISBN 82-537-4325-4
- 96/20 E. Gulløy, S. Gåsemyr og A. Vedø: Forslag til et nytt system for norsk bistandsstatistikk. 1996. 50s. 95 kr. ISBN 82-537-4338-6
- 96/21 A. Thomassen og T. Tørstad: Prisstatistikk for næringsseiendommer: Prøveundersøkelse for Oslo og Akershus. 1996. 31s. 80 kr. ISBN 82-537-4340-8
- 96/22 A.K. Essilfie: Investeringer, kostnader og gebyrer i den kommunale avløpssektoren: Resultater fra undersøkelsen i 1995. 1996. 44s. 80 kr. ISBN 82-537-4344-0
- 96/23 S. Glomsrød, A.C. Hansen og K.E. Rosendahl: Integrering av miljøkostnader i makroøkonomiske modeller. 1996. 46s. 95 kr. ISBN 82-537-4348-3
- 97/2 T. Eika og K.-G. Lindquist: Konjunkturimpulser fra utlandet. 1997. 28s. ISBN 82-537-4357-2

B

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 00 44 80
Telefaks: 22 86 49 76

eller:
Akademika – avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4390-4
ISSN 0806-2056

Pris kr 95,00

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway